

A NEMZETI KÖR A NEGYVENES ÉVEK IRODALMI ÉS HÍRLAPI MOZGALMAIBAN

A XIX. század elején a gazdasági viszonyok gyökeres átalakulása elkerülhetetlenné tette az egész társadalmi felépítmény megváltoztatását. „A kapitalizmus betört a feudalizmus gazdasági rendjébe — ezt nem lehetett többé meg nem történtté tenni.”¹ Most már maguk a rendek követelik a reformot. Egyelőre csak közvetlen gazdasági érdekekre, a terményértékesítés kérdésére összpontosítják figyelmüket és korlátlan kereskedelmi szabadságot követelnek: a gyarmati kiszolgáltatottságot okozó közbenső vámok ledöntését. „A terményértékesítés kérdése azonban csupán egyik részlete volt a megoldandó nagy problémáknak, az általános mezőgazdasági krízis a feudális és gyarmati helyzetben levő ország egész termelési és társadalmi rendjének minden problémáját nagy erővel előtérbe állította. A válság leküzdése és a jövedelmezőség biztosítása új, intenzívebb művelési termények bevezetését és nagyobb-mérvű állattenyésztést követelt, ehhez azonban *pénz, tőke, hitel s alkalmas munkaerő: bér munkás* kellett volna, ez pedig Magyarországon mind hiányzott.”²

Széchenyi a nagybirtokos osztályt a dinasztiaival egyetértésben akarta megnyerni a reformok számára. De a feudális nagybirtok urai a fennálló rendhez körömszakadtig ragaszkodtak, s így a reform a középnemességben találta meg tömegbázisát. „E demokratizálódó reformer középnemesség politikai vezéréként Kossuth emelkedik ki... az átalakulást ő is fokozatos reformok útján kívánta megvalósítani, de a nemesség alsóbb, szélesebb rétegeire támaszkodva, mégis alulról törekszik megindítani és keresztülvinni a szükséges változást.”³ Ennek szolgálatába állítja Kossuth írott hírlapjait, majd a Pesti Hírlapot, ez vezeti társadalmi szervező munkájában, egyesületek és vállalatok alapításánál és vezetésénél.

Kossuth társadalmi szervező munkája annak a tudatos belátásnak az eredménye, „hogy nyomorúságos státusviszonyaink közt az egyesületi eszmét kell utilizálnunk mindenek felett.”⁴ Alapításai között sorrendben az első az 1841-ben keletkezett Iparegyesület és legnagyobb hatású az 1844-ben alapított Védegylet. Valamennyit megelőzte azonban az a társaság, amely még Kossuth fogsága idején alakult ki a Pesten központosult, baloldali és radikális nézetei-

¹ Révai József: *Magyar szabadság — világszabadság. Marxizmus, népiesség, magyar-ság*. 1949. 168. l.

² Mód Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*. 1951. 112—113. l. (Aláhúzás az eredeti szövegben.)

³ Mód Aladár, i. m. 121—122. l.

⁴ Idézi Kosáry Domokos: *Kossuth a reformkorban*. 1945. 47—48. l.

vel már szinte hagyományt képviselő értelmiségiek: írók, színészek és tudósok mozgalmából. A század első felének irodalmában — amely Révai József szerint Magyarországon a gazdasági élet változásaiból szükségképpen kinövő öntudatbeli változásnak főszekere⁵ — gyökerezik az az egyesület, amely 1844-ben először adja ki Petőfi összegyűjtött verseit, amelyben 1847 nyarán az ellenzék programja megszületik és amely 1848 döntő napjaiban a pozsonyi országgyűlés még mindig habozó, alkudozó táblabíró-politikáját szavának merész felemelésével döntésre kényszeríti.

A Nemzeti Körnek és utódjainak, az Ellenzéki Körnek, majd a Radical Körnek társadalmi mozgósító szerepét éppúgy ismerjük, mint irodalmi életünkben elfoglalt helyét. A Nemzeti Kör története összefüggően megírva még-sincs — talán azért, mert a történelmi tudományok egyes ágait mesterkéltén izoláló régi felfogás hatása alatt az irodalomtörténet a Kör politikai mozgalmainak megítélésére nem érezte magát „illetékesnek“, a politikai történetírás pedig irodalmi társaságot látott benne, aminek a Kör eredeti címében és alapszabályaiban valóban nevezte magát. A politikai irodalom és elsősorban a hírlapok és folyóiratok történetírója azonban elkerülhetetlenül a Kör fennállásában, majd megoszlásában, az irodalmi társaságtól a politikai társaskör s végül a minden haladó erőt mozgósítani rendelt szervezetté való átalakulásában találja meg a fejlődés egyik tényezőjét s egyben a fejlődés visszatükröződését is. Előbb-utóbb arra kényszerül, hogy a Körről szóló részleteket egységbe foglalja, egymással szembevitse, néhány, szinte a köztudatba belerögződött tévedést kiigazítson. A napisajtó meg főleg a divatlapok híradásai eleinte, majd polémiái a harc döntő szakaszában kezébe adják a fejlődés kulcsát. Bizonyára kár volna, ha adatainak felhasználásától visszariadna, csak azért, mert elsősorban az irodalmi vonatkozások érdeklik, — de az is helytelen volna, ha anyagát a történelmi kutatás eredményeivel meg a levéltári feltárt és fel nem tárt nyomokkal nem vetné egybe.

A Kör története 1848-ig három szakaszra oszlik, amelyek mindegyike az egyesület elnevezésében is változást hoz. Mint a hírlapok életében, itt is mindig a belső fejlődés állomásait kell keresnünk a névváltozások mögött. A különböző neveken és címeken felbukkanó pesti irodalmi, majd politikai társaságok, végül forradalmi klubok egy közös magból indulnak ki; a társadalmi és politikai viszonyok alakulása kényszeríti ki a megoszlást és az éles elvi szembefordulást; 1847-ben és 1848-ban magasabb szinten, tisztázottabb felfogás jegyében ismét egyesülésnek vagyunk tanúi, míg a márciusi napok után a haladók, a fiatalok újabb szervezetei viszik tovább a forradalom ügyét.

I.

A Körtől a Nemzeti Körig

„Abban a látszólag apolitikus, mert a cenzúra miatt nyíltan beszélni nem tudó irodalomban, amelynek élén az Athenaeum köre, Vörösmarty, Bajza, Toldy állt, részben tiltakozásul a bécsi önkény ellen, határozott fordulat következett be: elszakadás az addig túlnyomóan német műveltségtől a nagy forradalom óta elhanyagolt francia felé s ezzel egyben a polgári forradalom s részben az utopisztikus szocializmus problematikája felé is.“⁶

⁵ Révai József: *Kölcsény, Marxizmus, népiesség, magyarság*. 1949. 11. 1.

⁶ Waldapfel József: *Költők a forradalomban. Forradalom és szabadságharc*. 1948. 524—525. 1.

A polgári forradalom eszméi annál könnyebben fértek ehhez a körhöz, mert társadalmi helyzeténél fogva is legközelebb állt a jobbágysághoz, amelynek felszabadításán múltott a köznemesi reformerek törekvéseinek sikere, a termelési viszonyoknak megfelelő új magyar társadalmi rend megteremtése, a reformkor mozgalmainak sikere is. „A jobbágyság mellett az *értelmiség* volt az, amely legjobban szenvedett attól, hogy a nemesi Magyarország zsírjába fullad és nem tud haladni. Néhány tízezer ember csak ez az értelmiségi réteg — ügyvédek és jurátusok, nemesi házitanítók, diákok, gazdatisztek, az alsó papság, a megyei bürokrácia alsó rétege — de ez a réteg volt a feudális Magyarország szellemileg legmozgékonyabb, politikailag legaktívabb rétege. A szegény nemesség fiai és a jobbágysorból, polgársorból származók keveredtek össze ebben az értelmiségben“, amely „már nem a megyék nemesi gyűlésein, nem is csak a rendi országgyűlések végnélküli szónoklataiból tanulja a politikát, hanem a főváros kávéházaiiban tartott társas összejöveteleken, félig titkos klubokban, egyletekben“.⁷

A klubokat és egyleteket titkolózásra kényszeríti Metternich és Sedlnitzky kémrendszere. Még a Nemzeti Kaszinót is fennállása óta kémekkel figyeltették, mert — mint egy besúgó jelentése mondja — kétségtelenül az a célja, hogy hazafias közszellemet teremtsen.⁸ A pozsonyi jurátusok Társalkodási egyesületének durva üldözése pedig nem hagyhatott kétséget az iránt, hogy a klubokban folyó vitákat a kormány a „köznyugalomra“ veszélyesnek ítéli és mindent megtesz elnyomásukra. Az a rendszer, amely az országgyűlés alsó és felső tábláján együttülő kiváltságos rendek és azok képviselőinek tanácskozásait is bizalmatlanul szemlélte, nem nézhette jó szemmel a kisnemesek, polgárok és értelmiségiek fiaiból kikerülő irodalmi és „társalgási“ egyesületek résztvevőit.

A Nemzeti Kör nem ott folytatta, ahol a pozsonyi jurátusok abbahagyták, noha azokkal már tagjainak személyén keresztül is sok szál köti össze. A galádul tönkretett Lovassyn, meg a vidéken élőkön (pl. Vukovich Sebő) kívül a Társalkodási egyesület résztvevőinek jó részét megtaláljuk később a Nemzeti Kör tagjai között.

De még kevésbé járhatott a Kör a Nemzeti Kaszinó útján, sőt azzal már társadalmi háttérével fogva is szembenállt. A Nemzeti Kaszinó mágnáskaszinóvá vált, ahol németül beszéltek, amelynek tagjai közé tartoztak a kormány emberei, a személynökök, az országbírák, sőt osztrák miniszterek is.⁹ És mikor 1841-ben Kossuth kérte felvételét, Széchenyi maga bírta rá a kérelem visszavonására, noha Kossuth ajánlója Széchenyinek is régi barátja és fegyvertársa, Wesselényi volt.¹⁰ A Kör már keletkezésének pillanatában szélesebb társadalmi réteghez óhajtott alkalmazkodni, amikor az évi tagsági díjat 10 forintban állapította meg, míg a Nemzeti Kaszinóban a tagdíj 50 forint volt.

De még ennyibe sem került a részvétel azokon az összejöveteleken, amelyek megelőzték a Kör formaszerű megalakulását. A társaság eredete ugyanis 1837-re, a Nemzeti Színház megnyitásának évére nyúlik vissza. A színészek előadás után a Magyar-utca egy kis földszintes házában levő Lamacz-féle vendéglőbe jártak vacsorázni. Megyery, Szentpétery, Lendvay,

⁷ Révai József: *Magyar szabadság — világszabadság*. I. m. 169. l.

⁸ Takáts Sándor: *Hangok a multból*. É. n. 168. l.

⁹ Takáts, i. m. 170—171. l.

¹⁰ Kosáry, i. m. 129. l.

Fáncsy, Egressy vendéglői társaságához csatlakoztak a Pesten élő írók is, élükön Vörösmartyval. Lassan közéjük férközött néhány jurátus, majd egy pár ügyvéd, orvos és hivatalnok szaporította az összejövetelek létszámát, úgy, hogy a kiskocsmá szűkké vált és a társaság átköltözött a Sebestyén-téri Csiga-vendéglő első emeleti különtermébe.¹¹

Itt alakultak szabályszerűen egyesületté „Kör, irodalom és művészet barátainak egyesülete” néven. Eredetileg tehát csak „Kör” volt a társaság neve és csupán az 1843 december 10-i rendkívüli közgyűlés határozta el, hogy „jövőre nézve az Egyesület címe egyedül és minden hozzáadás nélkül „Nemzeti Kör” leend”.¹² A Kör legnépszerűbb tagja Vörösmarty Mihály volt, „ő volt ennek alapítója, elnevezője, ő ügyeinek jelenleg is legbuzgóbb vezetője, elannyira, hogy a mondottakon kívül már csak igen kedves, mulattató, soha senkit nem sértő, mindent magához vonzó, példás társalgása által is valódi centruma, központja lett a Körnek”. Elnökké azonban az 1841 október 10-i közgyűlés nem őt, hanem Fáy Andrást, alelnökké Császár Ferencet választotta meg. Vörösmarty a választmányi tagok sorában szerepel Bajza József, Csanády Ferenc, Egressy Gábor, Eötvös József, Erdélyi János, Fogarassy János, Garay János, Henszlmán Imre, Lukács Móric, Nagy József, Simon Florent, Stuller Ferenc, Tóth Lőrinc, Trefort Ágoston és Zofcsák József társaságában. A vezetőség összetételében egészen a Nemzeti Kör megszűléséig, 1845-ig csak annyi változás történt, hogy 1842 októberében Vörösmarty Mihály, 1843 október 12-én pedig Fényes Elek lett az alelnök.¹³ A választmányi később kibővült s így került bele 1844-ben Kronperger Antal kanonok, aki 1845-ben a Gyűldébe lépett át. A tagok sorában ismertebb nevek: Barabás Miklós, Beck Károly, Bérczy Károly, Bloch Móric, Bugát Pál, Csapó Pál, Deák Ferenc, Dessewffy Marcel, Egressy Benjamin, Egressy Gábor, Erkel Ferenc, Fáncsy Lajos, Frankenburg Adolf, Gaal József, Gorove István, Gyurman Adolf, Heckenast Gusztáv, Horárik János, Hunfalvi Pál, Irinyi János és József, Jósika Miklós, Kuthy Lajos, Landerer Lajos, Lauka Gusztáv, Lendvay Márton, Megyery Károly, Meszlényi Rudolf, Nagy Ignác, Ney Ferenc, Perczel Móric, Pulszky Ferenc, Ráday Gedeon, Rottenbiller Lipót, Röck Sziárd, Szentpétery Zsigmond, Szigligety Eduárd (Ede), Szontágh Pál, Teleky László, Tóth Lőrinc, Trefort Ágoston, Vahot Imre, Vachott Sándor, Vásárhelyi Pál, Vörös Antal.¹⁴ Túlnyomó többségükben a haladó irodalmi és politikai mozgalmakból ismert egyéniségek. Jellemzőek azok is, akik hiányzanak: a Dessewffy-családot például Marcel gróf képviseli, a későbbi utópista békeapostol, aki ezért és szocialista szimpátiái miatt kissé „a család szégyenének” számított, hiányzik azonban Aurél, a haladó konzervatívok vezére, aki

¹¹ Baróti Lajos: A „nemzeti kör”. Egy lap a negyvenes évek történetéből. Vasárnapi Ujság. 1884. 346., 362. l. Reök István: A „Nemzeti Kör” pecsétygyomója. Vasárnapi Ujság. 1860. 42—43. l. Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. 1896. I. 355—364. l.

¹² A Nemzeti Kör jegyzőkönyvei az Egyetemi Könyvtárban találhatók, G. 164. jelzet alatt (és nem mint Baróti nyomán Ferenczi írja, a Nemzeti Múzeum könyvtárában). Ahol az ülések dátumán kívül mást nem idézünk, mindig a jegyzőkönyv megfelelő helye értendő.

¹³ Nemcsak Baróti és az ő nyomán Ferenczi i. h., de a kémjelentéseket feldolgozó Takáts (i. m. 252. l.) is tévesen Vörösmarty elnökségéről beszél. — 1842 május 19-től 1843 október 12-ig a jegyzőkönyvek hiányzanak; az 1842-i választásokról l. Regélő, 1842 október 6. 857. l. — Vörösmarty, a Kör alapítója és centruma: Pesti Hírlap. 1843. január 26.

¹⁴ A „Kör” (irodalom és művészet barátainak egyesülete) tagjainak névsora és alaprajza. Pest, 1842.

Kossuthnal polemizált a Világ hasábjain, és Emil, a reakciós Budapesti Híradó későbbi szerkesztője.

Az 1842-ben kinyomtatott tagnévsorban már Kossuth Lajos neve is szerepel. Az 1841. október 21-én tartott választmányi ülésen pedig Gyurman Adolf még azt jelentette be, hogy „közönségesen tisztelt Hazánkfia, a Pesti Hírlap szerkesztője... jelen körülményeinél fogva a Körnek tagja nem lehet”. A „jelen körülmények” jelentőségét nem tudjuk megmagyarázni, hiszen — Széchenyi ellenállása nélkül — Kossuthot valószínűleg a Kaszinóba is beválasztották volna, nem valószínű tehát, hogy a Körtől — ha csak ideiglenesen is — politikai okok miatt maradt volna távol.

A Kör pillanatnyilag sem hagyott kétséget Kossuthhoz való viszonya szempontjából. Az október 21-i választmányi ülésből Gyurman Adolf és Antal Mihály tagok személyében külön bizottságot küldtek ki, hogy Kossuthnak ünnepélyesen adják át a Kör köszönetét az általa felajánlott külföldi hírlapokért. A közgyűlések időpontját a Pesti Hírlapban teszik közzé — Kossuth újságja tehát a Kör hivatalos lapjává válik.¹⁵

A tagok száma az 1842-ben kiadott névsor szerint 181, 1844-ben 254,¹⁶ „Köztük vallásra nézve: 135 római katolikus, 111 protestáns, 5 óhitű, 3 zsidó. Az összes tagok közül 69 író (ezek közt 35 tagja a m. tudós társaságnak) és 29 művész. Állapotra nézve tagjai közt van 81 ügyvéd, 6 kir. táblai jegyző, 2 orvos, 9 pap (7 rk., 2 ref.), 3 katona, 12 professzor és különitanító, 18 író, 5 mérnök, 16 kir. hivatalnok, 5 megyei, 8 városi és 8 egyesületi tisztt, 8 kereskedő, 7 városi polgár, 25 földbirtokos (ezek közt 5 mágnás). Lakhelyükre nézve: 227 állandóan Pesten, Budán és Óbudán lakik. Vidéki 19.”

Ez a statisztika eléggé mutatja, hogy a társaság valóban túlnyomóan értelmiségiekből és városi polgárokból áll, társadalmilag is a reformkor leghaladóbb elemeiből. Igaz, hogy a 69 író közül csak 18 van, aki „állapotra nézve” is író, tehát tollából él — a többi nyilván a földbirtokosok és a különféle hivatalnokok sorába számítandó be. A földbirtokosok közül azonban csak 5 a mágnás — és ezek közül is névszerint ismerjük Eötvös Józsefet, Teleky Lászlót és Ráday Gedeont, akik nyilvánvalóan nem tartoznak a reakciós nagybirtokosok közé. A Regélő statisztikusa a vallás szerinti megoszlást is közli s ezzel megcáfolja a titkosrendőrség jelentését, amely szerint „a zsidók nagyon törtetnek a Körbe”:¹⁷ mindössze 3 zsidóról tud. Igaz, hogy a kereskedők és más polgárok száma aránylag nagy és 1844-től kezdve a tagfelvételre összehívott választmányi ülések jegyzőkönyveiben egyre több „pesti polgár” szerepel az ajánlottak között. A Kör tehát tudatosan a városi polgárság irányában terjeszkedik.

A Kör jelszava, amelyet pecsétjén visel: „egyesült, hogy egyesítsen.”¹⁸ „A Körnek kimondott és ki nem mondott célja egyelőre nem vala más, mint egyesülés egyesítés végett. Az egyességnek először célnak kelle lennie, hogy utóbb eszközzé váljék” — írja majd a Pesti Hírlap 1845. október 16-án. (Kiemelés az eredeti szövegben.) Az egyesítés jelszavát még Kölcsey, majd

¹⁵ 1843. december 10. rendk. közgyűlés.

¹⁶ Regélő Pesti Divatlap, 1844. január 14. 58—59. l.

¹⁷ Takáts, i. m. 253—254. l.

¹⁸ Reök, i. h. — A „pecsétnyomóról” hosszas tárgyalások folynak a Körben 1844. április 11-én, május 2-án, augusztus 22-én és szeptember 26-án. A pecsét Magyarország címerére támaszkodó nemtört ábrázol, aki békeolaját nyújt e szavak felett: „Egyesült, hogy egyesítsen”.

Deák és Kossuth fogalmazták meg és tudjuk, hogy az adott történelmi viszonyok között megvolt a maga politikai jelentősége: egyesíteni a nemzet nemesi és jobbágyi rétegeinek az érdekeit.¹⁹ „Ezen köregyesület — írja 1843 január 26-i hosszú cikkében a Pesti Hírlap — valódi mintaiskolája a magyarhoni elegyes néposztályok tömérdek fokozatának, melynek tetejéről lenézvén szédül a józan emberi fő, s talapjáról föltekintve vérzik a tiszta emberi szív. A Körnek legnagyobb érdeme abban van, hogy itt a legkülönbözőbb elemeket is inkább láthatjuk, asszimilálódva, mint más illy egyesületekben; s az egészen bizonyos népszerű színezet ömlik el...“ Még világosabban szól a Pesti Hírlap 1844 december 8-án a Kör demokratikus szelleméről: „az áldott egyformaság s szabadság szárnyai alatt kiki tetszés szerint mulatja által napszakmáitól üres idejét.“

Ez a szabad szellem, meg hogy a Körben csak magyarul beszélnek, lényegesen kevésbé tetszik a feszülten figyelő rendőrségnek. A Kör, mondják a besúgók, azt tette céljává, hogy a nemzeti törekvések központja legyen. Az egész országgal ki akarja építeni e célból kapcsolatait. 1844 július 1-én pedig már azt jelentik a rendőrminiszternek, hogy a Kör Kossuth kezében csak eszköz, ő szaporította a tagok számát, ő hirdette, hogy az ellenzék reformeszméit a lakosság azon rétegei közt is el kell terjeszteni, amelyek politikával eddig nem foglalkoztak. Ferstl rendőrtanácsos, Lovassyék hírhedt pribékje, szerint pedig a Kör már 400 tagot számlál, akik mind az értelmiséghez tartoznak s mint írók, orvosok, ügyvédek, mérnökök nagy összeköttetéssel rendelkeznek s majdnem egyedül ők alkotják a közvéleményt s Pest megyének erkölcsi erejét. A Kör írótagjai röpiratokkal, újságcikkekkel a liberális alapelveket terjesztik. A Kör tagjai 1843-ban Deák Ferencet akarták Pest megye követének megválasztani, s bizonyára meg is teszik, ha maga Deák nem tiltakozik. Befolytak a komáromi választásokba is: Perczel vezetése alatt fiatalembereket küldtek oda, hogy korteskedjenek. Mikor jelöltjeik még sem nyertek többséget, a bukott jelölteket Pesten fáklyászenével fogadták.²⁰

A kémjelentések nyilvánvalóan sok túlzást tartalmaznak, hiszen a besúgók minél jobban igyekeztek kiérdemelni bérüket. Az egykorú hírlapokból is megállapítható azonban, hogy különösen a „journal-olvasás“ közben élénk politikai vitákat folytatnak a Kör tagjai. „Az olvasószobában sokszor éles észrevételeket tesznek a journálvilág, különösen pártcsatáink mozgalmai felett, sőt ha leghíresebb disputáló athletáink szállanak a síkra, a nagy zaj és követelő pattogás miatt minden csendesebb természetű tagtárs kénytelen háttérbe vonulni. Kik az irodalom csatamezején keményen összeütközének, azok egymás irányában itt is megtartják ellenséges állásukat...“²¹ A journal-olvasás kezdettől fogva nagy szerepet játszott a Körben: ajándékozás vagy előfizetés útján egyre több belföldi, de külföldi hírlapra is tettek szert. Még 1841-ben ajánlotta fel Kossuth a Freyhafen, a Hamburger Börsenhalle, a Telegraf für Deutschland, az Ausland, a Leipziger Allgemeine Zeitung, a Deutsche Vierteljahrschrift, a Galignani, Messenger és Messenger című hírlapokat. Példáját még ugyanakkor²² követték Vörösmarty a Jelenkorral, Gyurmán a Pesti Hírlappal. Elsasser az Orvosi Tárral, Bajza az Athenaeummal,

¹⁹ Révai, i. m. 359. l.

²⁰ Takáts, i. m. 253—261. l.

²¹ Pesti Hírlap, 1843. január 26.

²² 1841 október 21-i választmányi ülés.

Török és Kacs Kovics a Magyar Gazdával. 1841 novemberében már az összes magyar lapokra sürgetik az előfizetést, különösen az Erdélyi Híradóra, tekintettel a kezdődő erdélyi országgyűlésre. 1845 november 22-én nagy lelkesedéssel határozzák el a francia demokrata lapoknak: a Constitutionnel-nek és a National-nak a járatását. A könyvtár gyarapítására 1843 december 3-án 100 forintot fordítanak; a Kör írótagjai rendszerint átengedik műveik egy-egy példányát. Szabályozzák a könyvkölcsönzést is, a hírlapkölcsönzést pedig eltiltják.

Hírlapok és könyvek olvasása és megvitatása, irodalmi közvélemény kialakítása szorosan összefüggött a Kör politikai törekvéseivel. Az „irodalom és művészet barátainak egyesülete” azonban kellett, hogy még egy lépéssel tovább menjen és valóban — amint szervezete és főleg anyagi körülményei megengedték — áttért az aktív irodalompartolásra is. Mindjárt legelső cselekedete ezen a téren megmutatta, hogy irodalompolitikai szerepét jól fogta fel: Petőfi verseit adta ki. A Kör első korszakának ez a legismertebb fejezete, ez szerezte számára a legnagyobb dicsőséget az irodalomtörténet ítélszéke előtt, úgy, hogy felesleges róla bővebben szólnunk.²³ Itt csak azt hangsúlyozzuk, hogy az irodalom- és művészetpártoló tevékenység a Körben állandó viták és kezdeményezések tárgya volt, — rendszerint azonban pénzhány miatt nem ment túl egyesületek és társaságok támogatásán. 1842 január 20-án egy-egy részvényt jegyez a Kör a Kisfaludy-társaság és a műegyesület részére. Az 1845 február 21-én Pest megyéhez intézett beadvány választmányi ülésen elfogadott fogalmazványa szerint támogatták még az Ipar-, Kisdédóvó- és Hangász-egyesületeket. 1842 május 19-étől kezdve vasárnap délelőttönként felolvasó üléseket tartanak. Az első jelentékenyebb lépés azonban ezen a téren Nemes Pál szobrászművész külföldi útjának támogatása. Ezzel kapcsolatban az 1843 december 10-i rendkívüli közgyűlésen határozatot hoztak, amelyben „most és mindenkorra kimondá az egyesület azon elvet, hogy bárminémű oly vállalatokban, melyeket közhasznúaknak és üdvöseknek lenni elősmert, szellemileg, minden anyagi hozzájárulás, kezesség vagy jót állás nélkül czímét és pártfogását adhatja.” Maga a támogatás aláírás és egyéni megajánlások útján történik. Ugyanezt az eljárást alkalmazták majd Petőfinél is. Az ügyet előbb kiadják bírálatra egy kijelölt bizottságnak; a bizottság elnökének, Török Jánosnak jelentése alapján Nemes megkapja két évre az aláírási íven biztosított évi 277 forintot, noha Ferenczy szerint, akinek véleményét kikérték, „az említett ifjúban van ugyan talentum, de esthetikai tehetség nincs”.²⁴

Az 1844 január 23-i választmányi ülésen Fényes Elek tesz indítványt, hogy irodalmunk haladásának gyorsítása s az olvasóközönség szaporítása végett felhívást intézzenek az összes „a két magyar hazában létező olvasó, cassinói vagy bár mi néven nevezendő” egyesületekhez, hogy a Körhöz beadott s ott megbírált kéziratok kiadása iránt hozzájuk gyűjtőíveket küldhessen.²⁵ Csanády Ferencet megbízzák az egyesületek összeírásával, Ágoston Józsefet pedig a felhívás megszerkesztésével.

²³ Ferenczy, Baróti i. h. Ferenczy. *Versek I.* 1844. *Petőfi-Múzeum.* 1893. 8—16. l. Takáts, i. m. 254—255. l. A Petőfi-kiadással és az irodalmi mozgalmak támogatásával kapcsolatban l. még az 1844. január 20., március 27., április 11., május 11-i ülések jegyzőkönyveit.

²⁴ 1844. január 1. választmányi ülés.

²⁵ Ferenczy, i. h. — 1844. január 23. választmányi ülés jegyzőkönyve.

A felszólítás szövege március 27-én még nem készült el, csak április 11-én, de még májusban sem küldték szét, mert kinyomatását a cenzúra megakadályozta.²⁶ De a Fényes indítványára hozott határozat szolgált alkalmul arra, hogy Vörösmarty javaslatára május 11-én elhatározzák Petőfi verseinek kiadását.

Még egy kéziratot nyújtottak be a Körhöz bírálat és kiadás végett: Szokolay István: Czéhek és ipar szabadság című munkáját. Ezt Fényes, Lukács Móric és Csanády Ferencből álló hármas bizottságnak adták ki bírálatra, de a bírálók jelentést nem tettek.²⁷

1844 június 2-án jelenti a Pesti Hírlap, hogy a Nemzeti Kör Nemzeti Zenetár című kiadványsorozatát is indított. Az első füzetben Rózsavölgyi Márk zeneműveit gyűjtötték egybe, elsősorban azért, hogy a kiöregedett művész szűkös anyagi viszonyain segítsenek. A zenetárt kiadó köri bizottsmány elnöke és pénztárosa Vahot Imre. Havonként egy-egy 3 íves füzet megjelenését tervezték, a Honderű azonban csak 1845-ben ad hírt a második füzet megjelenéséről.²⁸

A Kör működését a kormányhatóságok nem nézték jó szemmel. Mint láttuk, közvetve, a cenzúra útján, megakadályozták irodalompártoló munkájának kiterjesztését is. 1844-ben már a közgyűlés időpontjának közlését sem engedik meg az újságban.²⁹ Az 1843 október 15-i közgyűlésen elhatározzák az alapszabályok és a névkönyv újbóli kiadását 300 példányban — csakhogy a cenzúrahivatal még 1844 március 12-ig sem adja meg az engedélyt. Össze-függ ez nyilván azzal is, hogy a Kör sohasem terjesztette fel alapszabályait jóváhagyásra; amikor 1842 június 13-án ez a kérdés felvetődött, a többség úgy döntött, hogy „maradjon az egyesület az eddigi rendeletek mellett“. Tehát ugyanarra az álláspontra helyezkedett, mint Deák Ferenc Zala vármegye 1845 március 4-i közgyűlésén:³⁰ csak a közkereseti társaságok bejelentését rendelik el az 1840-es törvények, de még azoknak a működését sem kötik jóváhagyáshoz. Máskülönbén bármily egyesület szabadon, jóváhagyás nélkül működhetik.

Deák beszéde már a hivatalos gépezet általános támadása ellen védekezik, amelyet az, az egyesületek ellen, 1845-ben indított. Egy rendelkezéssel valamennyi egyesület alapszabályainak, valamint keletkezésük és célkitűzésük ismertetésének bekérésére szólítják fel a megyéket. Erre a rendeletre a Kör is kénytelen válaszolni 1845 február 21-én. A rendelet kiadására azonban nem a Kör, hanem a Védegylet egyre „veszélyesebb“ tevékenysége szolgáltatott ürügyet.³¹

Részben Kossuth személyén keresztül, részben saját célkitűzéseinek megfelelően a Kör a Védegyletet is élénken támogatta. 1845 május 16-án az igazgatóválasztmány kimondta, hogy „az Egyesület, valamint eddig, úgy termelt

²⁶ Május 7. közgyűlés. Ferenczi úgy tudja, hogy a felhívásokat szétküldték.

²⁷ Másképp a jegyzőkönyvekben nyoma lenne. A kéziratot a május 11-i közgyűlésen nyújtották be.

²⁸ 188. l.

²⁹ Május 7. közgyűlés jegyzőkönyve.

³⁰ *Deák Ferenc beszédei. 1829—1847.* Összegyűjtötte Könyi Manó. 1882. 140—141. l.

³¹ V. ö. 1844. március 12., május 7. és augusztus 22-i ülések jegyzőkönyvét. Az alapszabályok felterjesztéséről Orsz. Levéltár, Helyt. 1845. 4—1. A Védegyletről, Kosáry, i. m. 313. l. Takáts, i. m. 258—259. l.

ez után is minden a haza s emberiség javát szolgáló egyesületnek örömei megnyitandja, megnyitni nemes kötelességének érzendi". Mindenkor szívesen látja pedig a népkönyvkiadó és a nevelési társulatot.

E határozatban a Végegylet névszerint említve nincs, mégis nyilvánvaló, hogy reá is vonatkozott. 1844 október 13-án — egy héttel a Végegylet pozsonyi alakuló ülése után — nagy hangverseny volt a Körben; nők is voltak jelen, mégpedig igen nagy számban, több mint százan, akiket Vahot Imre felszólított a Végegylet támogatására. Utána lakoma következett, s itt Vörösmarty szólította fel a jelenlevőket, hogy idegen szöveget és ruhát ne vegyenek, külföldi bort ne igyanak, külföldi szívtart ne szívjanak.

A Kör helyiségeiben rendezték a Végegyleti bálakat.³² Ezek, valamint az évről-évre megtartott „köri bálók” valóságos tüntető felvonulások voltak a magyar beszéd, a magyar zene és tánc, valamint a nemzeti viselet mellett. Az 1845 január 23-i köri bálon ezerhatszázan vettek részt; igaz, a Pesti Divatlap szerint sokan beszéltek németül és a magyaros ruhákban is volt kifogásolnivaló. A cél tehát nyilvánvalóan a honi öltözet és a magyar nyelv propagálása, amelyre a bálók útján a nőket igyekeztek minél nagyobb mértékben megnyerni. Lehetetlen minden részletében követni ennek a társadalmi aprómunkának a mozzanatait; pedig mindez a Végegylet mozgalmát támogatta, a nemzeti ipar védelmét kitágítva a mindenfajta külföldieskedés elleni harccá. Mindezt a divatlapok élénk agitációja kíséri: élükön Vahot Imre nyújtja át a bálók kisnemesi hölgykoszorújának a saját ízléséhez szabott fellengző elismerést: „A nemzetiség és a honszerelem napja nagyobb hatással, éltetőbb, elevenítőbb erővel kezd sütni korcsulásnak indult fajtánk kebelére, s im az idei virágó tündérbokorban szebbnél szebb virágbimbók fakadának ki, fölékesítve nemzetiségünk friss, eleven színeivel, eltelve a honszerelem kedves illatával... a mennyiben e bájvirágok, lelkesebb honleányaink egyedül az édes nemzeti nyelven társalogva, leginkább nemzetit lejtve s nemzeti ruhába öltözve, egészen magyarokká lettek... honszerelmők védszárnyai alá véve a honi ipart, az önmegtagadás, a nélkülözés nemes indulatával s a cudar korcsok gúnymosolyai dacára is a kötelességteljesítés büszke önértékeléssel viselék magukon azon belföldi egyszerű kelmét, melly azelőtt a külföldies fényűzés miatt nem hogy nyilvános helyeken, de még az úri világ házi köreiből is legfőleg a szolgáló leányokat takará. És ime most, lelkes úrhölgyek! tinmagatok levétek szolgálói a honnak, mellynek szolgálatában híven élni, becsülettel meghalni, a legnagyobb dicsőség s legédesebb földi gyönyör!”

Ugyanígy a hazafias, ellenzéki szellem táplálását szolgálta a Kör a magyar zene érdekében tett lépéseivel is. Nemcsak Rózsavölgyi dalainak összegyűjtése, de a Bihary-féle cigánybanda szerződötése³³ sem volt véletlen ötlet eredménye: a magyar dal forradalmasító hatása abban az időben vált igazán elevenné, cigányzene és magyar nemzeti zene azonossága még nem volt kétséges. A Honderüből tudjuk, hogy „a cigányzenét teljesen honosítandó, városunk hatósága több keleti fajú muzsikusként pesti lakói jogot osztogatott”. És — ne felejtjük el — 1848 március 9-én este ugyanez a Bihary-féle zenekar játszott a párizsi forradalom hatása alatt először nyilvánosan a Marseillaise-t.

³² Baróti, i. h. — V. ö. Vahot Imre *Emlékiratai* (1881). 198. l. — *Regélő*, 1844. febr. 11. — *Pesti Divatlap*, 1845. január 5., január 9., január 19., január 28., február 6., március 6.

³³ *Honderű*, 1845. december 2. II. 437.

A társasági szervezés aprómunkája is mind egy cél felé mutat: a Kör bálók és zenekarok szervezése közben sem vesztette szem elől igazi hivatását. Egy új erjedés ereje lendíti át azután teljes erővel abba az irányba, amely már a forradalom felé vezet.

II.

Nemzeti Kör — Pesti Kör — Gyűlde

A Nemzeti Újság jelentette elsőnek 1845 október 7-én, hogy a Nemzeti Körben meghasomlás támadt. A tagok többsége az egyesület székhelyét az országúti Kunewalder-házból az úriutcai Horváth-házba akarta áttenni. A kisebbség, élén Fényes Elek alelnökkel, a költözést ellenezte, a Nemzeti Körből kilépett s egy hét múlva elhatározta, hogy Pesti Kör névvel újjáalakul.

Bár már eleve gyanús egy kissé, hogy a főpapoktól támogatott Nemzeti Újság, a klerikalizmus közismert szócsöve az, amely a legélénkebben tájékoztat a Körben kitört válság mozzanatairól — egyelőre higgyük el, hogy a szakadást egyedül a Kör helyiségváltoztatása okozta. De majd feltárulnak a mélyebben fekvő okok is.

Az előző fejezetben elmondott események nagyrésze már nem a Kör első szállásán, a Csiga-vendéglő fölötti szűk különteremben zajlott le. 1842 február 14-én elhatározta a választmány, hogy más helyiséget keres és április végén már valóban megnyitotta új termeit a Hatvani-utcára és Kerepesi-útra szögellő díszes Heinrich-ház első emeletén.³⁴ Itt már tekézni is lehet, míg a Csigában csak sakk és dominó járta. Kártyázni nem szoktak a Körtagok sem előbb, sem utóbb — mondják dicsérőleg az egykorúak.

De a költözködési hajlandóság ezzel nem nyert kielégülést: 1844 március 12-én már ismét új szállás, az országúti Kunewalder-ház mellett dönt a rendkívüli közgyűlés, október 13-án pedig be is költözik a Kör. Az új házat fényes ünnepséggel avatja fel, amelyen Schodelné a Szózatot, Laborfalvy Róza a Szép Ilonkát szavalja, majd a nemzeti színház kara adja elő Garay „Köri kördalát” Erkel zenéjével. Zárszóképen Vahot Imre a Védegyilet pártolására buzdítja a jelenlévőket,³⁵ ez utóbbi beszédre már utaltunk.

1845 szeptember 14-én azután rendkívüli közgyűlésen újabb költözködést határoznak el, mégpedig az úriutcai Horváth-házban óhajtanak helyiséget bérelni, mert ez a város szívében fekszik, míg a Kunewalder-ház a külvárosban. Szeptember 28-án azonban Fényes aggódva jelenti a választmány-nak, hogy mindeddig semmi sem történt a költözés ügyében, a Horváth-ház tulajdonosa az egyesület hozzá intézett levelét válasza sem méltatta. Külön bizottságot küldenek ki, amely megállapítja, hogy a helyiség még 4 hónapig el van foglalva, hogy jelenlegi állapotában használhatatlan és hogy a bért előre kellene fizetni, ami a Kör jelenlegi anyagi helyzetében lehetetlen. Ennek ellenére az október 4-re újból összehívott rendkívüli közgyűlés többsége megint a költözés mellett dönt. Az igennel szavazók közt volt többek közt Vörösmarty, Vállas Antal, Irányi Dániel, Eötvös József, Irinyi József — nemmel szavazott Török János, Garay János, Erdélyi János, Fényes Elek és Illucz Oláh János, a Nemzeti Újság szerkesztője. Az összes szavazatok száma:

³⁴ *Regélő Pesti Divatlap*. 1842. április 28., július 17.

³⁵ Baróti, i. h. — Garay János: *Összes költeményei*. 1862. 81—82. hasáb.

64 igen, 25 nem. Az ülés végén Fényes Elek lemondott, azzal az indokolással, hogy hivataloskodásának ideje lejárt és hogy a tisztújító közgyűlésen nem tud megjelenni.

Tíz nap múlva pedig, október 15-én az alig két hete lakhatatlannak nyilvánított Horváth-házban már megtartják az első közgyűlést. Tudomásul veszik Fáy András lemondását, melyet betegségével indokol, köszönetet szavaznak neki a Kör érdekében 1839 óta kifejezett munkájáért és megválasztják az új tisztikart. Elnök: Teleky László, alelnök Holovich Boldizsár, városi tanácsos, jegyző Reök István.³⁶

A kisebbség, amely látszólag kizárólag pénzügyi okokból ellenezte a költségesebb helyiség bérbevételét, megmarad a Kunewalder-házban s itt új egyesületet alakít Pesti Kör névvel. Elnökké Ráday Gedeont, alelnökké Fényes Eleket választották.

Fényes Elek tehát, aki lemondását hivatali ideje lejáráásával, meg más elfoglaltságával is indokolta, az új egyesületben újra elvállalta az alelnökséget. A szakadást továbbra is a szállásváltoztatással, valamint a vele várható anyagi nehézségekkel magyarázzák: „... a többség, mely a szállásváltoztatást elhatározza, nagyrésztben egyéves tagokból állott, kiknek kötelezettsége (t. i. tagdíjfizetési kötelezettsége) szeptember végén megszűnt s kik újra még nem kötelezők magukat. Következésképp szavazatjoggal nem bírtak és mégis szavaztak s a hároméves tagokat, kiket a kötelezettség súlya leginkább nyomna, diadalmasan leszavazták. Kitént továbbá, hogy a mostani szálláson maradás esetén 600 forint tiszta fölösleg maradna, az alapszabályok értelme szerint valamely közhasznú célra fordítható, kiköltözés által ellenben kétezer forintot túl fogna a társaság terhelletnei, melly összeg természetesen leginkább a leszavazott hároméves tagokat nyomta volna...” Látszólag tehát kizárólag a költségtöbblet riasztotta vissza a kisebbséget és különösen a régebbi tagokat, akik anyagilag nagyobb áldozatot hoztak a Körért. Az egyik lap szerint olyan tag is szavazott a költözés mellett, akinek a szavazásra egyetlen jogcíme volt: az, hogy tagdíját még egyáltalán nem fizetett.

Mindez azonban nem volna elég magyarázat még akkor sem, ha a költségeket illető kétségek teljesen alá lettek volna támasztva. A valóság azonban az, hogy a kisebbségben maradtak által alapított Pesti Kör kénytelen volt új bútorokat vásárolni, meg azután kevesebb tagja is volt s ezért a tagdíjat mindjárt a kétszeresére kellett emelnie. Kissé különös módja a takarékoságnak.

A heves hírlapi polémia során, amely a megoszlott Kör körül kitört, lassan-lassan azután más indokok is merülnek fel. Itt mindjárt említjük meg, hogy az egész sajtóból kizárólag a Pesti Hírlap foglalt kezdettől fogva egyértelműen az újjáalakult Nemzeti Kör mellett állást; valamennyi többi lap, a Nemzeti Újság és a Budapesti Híradóval, tehát a konzervatív reakció bevallott orgánumaival az élén a disszidensek, azaz a Pesti Kör pártján álltak.

Hosszú cikkben magyaráztatja a szakadás okait a Pesti Divatlap október 16-i száma. Az új, 12 szobás helyiség helyett a régi, 6 szobással kellett volna beérni, és a megtakarított pénzt inkább a Kör „magasabb szellemi céljainak előmozdítására” költeni. Ez eddig nem új. De azután így folytatja: „A Kör alakulása első éveiben nagyrészt oly férfiakból állt, kik részint

³⁶ A jegyzőkönyveken kívül l. *Honderű*, október 7., október 21. *Budapesti Híradó*, október 12., október 16. *Nemzeti Újság*, október 7., október 14. *Pesti Hírlap*, október 9.

írók és művészek, részint az irodalom és művészet iránt érdekelve... minden szépet és közhasznút előmozdítani buzgólkodtak. És ez így volt még akkor is, midőn a Kunewalder-házba költöztünk. Itt azonban ugyyszólván semmi szigorubb ügyelet nem lévén az ujon ajánlott tagok választásában, csak hogy a szám növekedjék, mindenkit vegyesen befogadtak körükbe... számos oly közönyös lelkű tagot is, kik közt többen nyíltan kimondták, hogy ők a kört csak pusztá mulatóhelyül tekintik... Ezen kívül több, ellenvéleményt nem tűrő, csupán szörszálhasogatni, szájaskodni tudó egyén, a legingerültebb, legszenvedélyesebb vitákkal fertőzteté meg a tanácskozásokat... "Az Életképek október 18-i számában a bajok okát abban látja, hogy a Kör alapszabályainak minden pontját meg lehetett változtatni s meg is változtatták, beleértve azt is, amely az „irodalom, művészet és minden közhasznúak“ pártolását mondta ki az egyesület céljául. Addig változtatott az egyesület önmagán, míg eredeti valójából és eredeti céljaiból semmi sem maradt.

Ez a két utóbbi cikk már egy kissé tovább megy, mint a megelőzők, és mint a szüksézáví jegyzőkönyvek. Összegezzük: 1. túl sok tagot vettek fel; 2. az új tagok a csendes művészetpártolás helyett hangos vitákba kezdtek; 3. az egyesület eredeti célját nem teljesítette, nem törődött az irodalommal.

Különösen élesen nyilatkozik az irodalomellenes körtagokról a Jelenkor 1845 október 16-án megjelent Köri mozgalmak című cikkében: „A bizonyos bukás alapos félelméhez járult még azon szomorú körülmény is, miszerint az egyület, magasb célok száműzetésével számos tagjai, mindinkább, egyedül csak játék s mulatóhelyül tekinték s nyilván kimondatott, még pedig nagy befolyású tag által, az irodalomtul s művészettől irtózás. Ily helyzetben — folytatja a Jelenkor — nem maradt egyéb hátra, mint hogy kilépjenek azok, kik nem ábrándra, hanem biztos valóra számítanak... kiknek hátuk művészettől s irodalomtul nem borsózik.“

Tehát egyesek, nem csak hogy közömbösek voltak az irodalom iránt, de egyenesen irtóztak tőle. De kik ezek? Nos, a sajtó eziránt sem hagy kétségben, a Nemzeti Újság október 31-én kimondja: „Ki olly körnek tagja s pártfogója, melly *elnökének* háta is borsószik mindentől, mi tudomány, irodalom és művészet, attól mást józanszerűleg, mint csak botlásokat nem is várhatni.“ (Aláhúzás tőlem. D. B.)

Igy hát az, akinek a háta is borsószott irodalomtól és művészettől, aki a körben a hangoskodó, ellenvéleményt nem tűrő szárnyat vezette, aki ábrándra és nem biztos valóra számított — *az nem volt más, mint az újjáalakult Nemzeti Kör elnöke: Teleky László.* És a Nemzeti Újság állítását senki sem cáfoita, a Pesti Hírlap hallgat róla.

Teleky László — maga is író, a forradalmi magyar külpolitika egyik későbbi vezetője, aki minden valószínűség szerint következetes elvhűségéért adta 1861-ben az életét, — Teleky László az, aki megveti és únja az irodalmat.

Hihető, hogy ez a kijelentés valóban elhangzott s valószínű, hogy valóban Telekytől hangzott el. De természetesen mást jelentett, mint amit a Nemzeti Újság értett, vagy érteni akart belőle. Amikor a Jelenkor ábrándról és biztos valóról beszél, már könnyű meglátni, miről is van voltaképpen szó. Az ábrándozó, vitatkozó, hangosan politizáló új tagokból álló többség mindenképpen kényelmetlen lehetett azok számára, akik maguk is politizáltak ugyan, de a gyakorlatban elégnék hitték, ha ott folytatják, ahol Kazinczy és Kisfaludy abbahagyták, a nemzeti nyelv és irodalmi csendes művelésénél. Akik elégnék vélték, hogy kiadták egy fiatal népi költő verseit, akiben akkor még a forra-

dalmárt talán csak sejtették, vagy nem is sejtették. A nem politizáló irodalom hirdetői, jószándékú, táblabíró-nemesek és óvatos polgárok. Ne felejtjük, nem csak Teleky, de Vörösmarty sem maradt köztük, ő is továbbment a hangoskodó fiatalokkal, az új Nemzeti Körbe. Vajjon neki is az irodalomtól borsódzott-e a háta?

Tehát az újjáalakult Nemzeti Kör a régi Kör ellenzéke, a többségre jutott ellenzék, amely átvette a hatalmat. Többségét a Pesti Kör tagjai által lekicsinyelt, hangoskodó fiatalokból, meg az új, kispolgári, kishivatalnokj és jurátus tagokból merítette, akiknek nem a vagyon volt az erősségük, ezért csak 1 évre jegyezték le a tagsági „részvényt“, ahogy akkor hívták, nem 3 évre, mint a módosabbak. A Nemzeti Kör a Kunewalder-házból a haladó szellemet, a továbbfejlődés szellemét vitte magával a Horváth-ház új termeibe.

Mindez még csak sejtés, de jól megalapozott sejtés. Igazolása a társadalmi és irodalmi fejlődésben is megtalálható — abban a fejlődésben, amelyhez maga a Kör is hozzájárult, illetve, amelyet magán is szükségképpen érzett és — hiszen ezért voltak a tagjai írók — nem csak érzett, de tudatosított is és nyíltan szembe fordult azokkal, akikben a tudatosodás lassabban ment végbe. 1845-ben már Kossuth Pesti Hírlapjának több mint négyéves agitációja átalakította, meggyorsította a fejlődés tempóját. S ez a gyorsulás maga is következménye, tudatosulása volt a társadalmi és gazdasági fejlődés meggyorsult ütemének. A vámfalak ledöntése Ausztria és Magyarország között már nem menthette volna meg az öt év óta még végzetesebben hanyatló feudális gazdálkodást. Kossuth — a középnemesek élén — már a védvamos és iparosító politikát hangoztatta.³⁷ Ennek kifejezője a Védegyelet, de magábanvéve ez sem volt elég, hiszen Kossuth maga 1845-ben már észrevette ezen a nagy alkotásán a hanyatlás jeleit és néhány hónap múlva vissza is vonult tőle.³⁸

És a francia eszmék betörése is tovább folytatódik, egy új csoport, új politikus- és írócsoport, a centralisták fellépésével. „A nemesi ellenzéken belül Kossuthnak a megyében a függetlenség legfőbb biztosítékát látó csoportjánál a nemesség kritikája és a társadalmi reform követelése terén még radikálisabbak azok, akik a francia viszonyokat a helyszínén ismerték meg. Eötvös és társai, a centralisták, akik Kossuthnak bécsi kívánságra történt félreállítását után átveszik a Pesti Hírlap szerkesztését, a polgári társadalmi rendre való áttérés legkövetkezetesebb és legnagyobb tudású hirdetői.“³⁹

A Nemzeti Kör megoszlása tehát a politikai megoszlást követi. Az ellenzéki mozgalom erősödik, de nem erősödhet meg anélkül, hogy ne állítsa szembe egymással az ellenzéken belül a határozott és a kompromisszumos politika híveit: csak az ellentét kiélezése vezethet el a végső megoldáshoz.

Hogy a politikai fejlődés mennyiben hatott a Nemzeti Körre, arra több és korábbi bizonyítékunk is van. A Budapesti Híradó írja október 12-én, hogy egyesek már 1845 elején hibáztatták a Kör részvételét a politikában, nevezetesen beavatkozását a megyei tisztválasztásokba, ahol ők vitték keresztül, hogy Nyáry Pált alispánná választották. A politikát kizárni akaró körtagok nem helyeselték, hogy a Kör helyiségeit a Nyáry-párt rendelkezésére bocsá-

³⁷ V. ö. Mód Aladár, i. m. 127. l.

³⁸ Kosáry, i. m. 320. l.

³⁹ Waldapfel, E. M. 525—526. l. V. ö. még Takács Mária: *Társadalmi állapotok és törekvések Magyarországon, 1830—1847.* 1909. 95—102. l.

tották.⁴⁰ Már márciusban szó van arról, hogy az alapszabályokat revideálni kell, többet kellene foglalkozni irodalommal és művészettel. Április 8-án, Fényes Elek felgyógyulása öröme, lakoma volt a Körben, hol — mint szokásos — számos pohárköszöntő hangzott el. „Vajha e toastok összegének tartalma, t. i. azon kívánság, hogy derék alkörelnökönknek sikerüljön visszahozni a körbe az összetartást és egységet, teljesedésbe menne” — írja a Honderű.

Nem kell nekünk összegeznünk az eddigieket: az Életképek december 20-i számában a Pesti Kör őszintén kimondja, hogy a szállásváltozás és az azzal kapcsolatos költségtöbblet „inkább jogos alkalmul, mint okul szolgált a visszavonulásra”.

A megoszlast ezek szerint politikai véleménykülönbség, az értelmiség és a középnemesség leghaladóbb szárnyának élesebb csatásorba állása robbantotta ki. Közéjük tartozik Teleky László, az új elnök is. De még fontosabb kérdés Kossuth állásfoglalása. A kémjelentések levéltári gyűjteménye, az Informationsprotocoll szerint több tudós és nagyrészt konzervatívok maradtak vissza, de velük maga Kossuth is — míg az új helyiségbe költöztek Kossuth legjobb barátai, Teleky, Besze János, több ügyvéd, jurátus, színész, kishivatalnok és más „politikai bajkeverők” ... Miután Kossuth a megyei kérdésben a centralistákkal a legélesebben állt szemben, érthető, hogy nem tartott azonnal velük.⁴¹ A Honderű is megerősíti, hogy a szegényebb és kevesebb tagot számláló Pesti Körnek ő ad tanácsokat a tagtoborzásra.⁴² Ha a szakadást elsősorban a centralisták és a megyei rendszer híveinek élesebb szembe fordulása váltotta ki, akkor szinte természetes, hogy Kossuth a Pesti Kör oldalára került. Megmutatkozott ez már az év tavaszán, amikor a Körben a bomlás első jelei mutatkoztak. Ekkor — a március 2-i rendkívüli közgyűlésen — maga Kossuth tesz indítványt az alapszabályok revíziójára, mert a Kör szerinte is eltért eredeti célkitűzésétől. Az indítvány következtében a választmányi tagok nagy része március 7-én lemond, de lemondásukat április 13-án visszavonják. És „a kör magasabb céljának minél-inkább elérésére szolgálható eszközök ajánlása végett kiküldött bizottmány előadása — boldogabb időre halasztatott”.⁴³

Sem a jegyzőkönyvek, sem a hírlapi cikkek nem fednek fel többet a külső eseménytörténetnél. De nyilvánvaló, hogy az első szakadás megegyezéssel végződött és valószínűleg a centralisták ideiglenes visszavonulását jelentette. Április 24-én ugyanis a Kör Deák Ferenc tiszteletére ebédet adott, amely után „a kedélyes, kedves társalgású Deák Ferenc különféle érdekes közügyi tárgyak — különösen az általa nem helyezett pesti hírlapi centralisatióról ... értekezett”.⁴⁴

A Deák-lakoma egyébként a nehezen helyreállított egységet kívánta nyilvánosan dokumentálni: százan vettek rajta részt, a pohárköszöntőkben Deákon kívül Eötvös Józsefet, Fáy Andrást, Kossuth Lajost és Vörösmartyt ünnepelték.

⁴⁰ Orsz. Levéltár. Informationsprotocoll. Ungarisch-Siebenbürgische Section. 1845. július 4.

⁴¹ Mindenesetre téves tehát, hogy az új Nemzeti Kör „Kossuthék részvételével” folytatta működését. (Kosáry, i. m. 335. l.) V. ö. Informationsprotocoll. 1945. október 24.

⁴² Honderű, 1845. október 20.

⁴³ Pesti Divatlap, 1845. április 17.

⁴⁴ Pesti Divatlap, 1845. április 24. Aláhúzás tőlem. D. B.

Kossuth tehát eredetileg a Pesti Kör hívei közé tartozott, sőt a centralistákkal szemben elfoglalt álláspontja miatt vezető szerepet vitt az új társaság megalakulásánál. Nyilvánvaló, hogy őrá is céloz a Pesti Hírlap, amikor 1845 október 16-án azt írja, hogy a szakadásban résztvevők közt „több oly férfit látunk, kiket épen szilárd kitűrésökért tanultunk becsülni. S a népszerűséget — legyen: az akár cél, akár eszköz — az ilyen férfiakkal veszélyeztetve látni nem szeretjük“.

Kossuth személye ekkor már az egész ellenzéki mozgalom központja. A Pesti Hírlap új, polgárabb szárnyat képviselő vezetői sem akarnak lemondani róla és egyáltalán nem látunk következetlenséget abban, amikor a Pesti Kör mellett kiálló Kossuthot — a Nemzeti Körben is választmányi taggá választják meg.⁴⁵ Minden véleménykülönbség ellenére mindkét kör baloldalinak tudja magát — teljes mértékben tudatossá teszi ezt egy újabb szakadás, amely végleg tisztázza a helyzetet és lerántja az utolsó leplet is a titkos mozgató rugókról.

Október 28-án és a következő napokon, a Pesti Hírlapot kivéve, az összes lapok nagy elismeréssel jelentik, hogy a Pesti Körbe belépett Liphay Sándor maglódi birtokos, a Nemzeti Újság „lapvezére“. Mint alapító tag, nagylelkűen egyszerre 300 forintot ajánlott fel a Kör céljaira és annak ajándékozta 4000 kötetes könyvtárát is. Ugyanakkor a Pesti Kör aláírási íveket bocsátott ki új tagok jelentkezése céljából. Ilyen íveket íratott alá Liphay is, de az övéire „több főrangúak“ iratkoztak fel. A további fejleményeket a Budapesti Híradó október 30-án így adja elő: „Octob. 25-kén tek. Liphay Sándor urnál az ő általa kibocsátott ívekre magokat alapító tagokul feljegyzett jeles... mintegy 80 egyénnek koszoruja egy fesztelen barátságos estélyre gyűlt össze; s ugyan ezen alkalommal majd egyhangulag elhatározottatott, hogy a Kunevalder-házban maradt s ideiglenesen alakult Pesti Körtől — mivel ez irántuk mint ajánkozott tagjai iránt bizalmatlansággal viseltetett s őket félreértéssel fogadta — külön válnak. S így magokat ideiglenesen Közhasznú Gyűlde cím alatt megalakították...“ Liphay ezt a Pesti Körnek nyilatkozatban jelentette be, amelyben hangoztatja, hogy ő „a politikai pályán nyílt pártszin s iránnyal bíró egyéniség“, de a Körbe nem mint ilyen akart belépni, mert hiszen az előzetes megbeszélések szerint a Pesti Körből a politika ki lett volna zárva. Persze, arról nem tehet, hogy ő kötelességének érezte, hogy minél több új tagot gyűjtsön és hogy — így mondja — „a közbenjárásom által belépendők kétségkívül többnyire conservativok leendnek, mivel magam több rokonokat, barátokat s jóakarókat számítok a conservativek, mint az ellenzékiek közt...“ Különben is, számíthat-e ez, mikor — ismétli — a politikát úgyis kizárták az új Körből!

A Pesti Körnek ez azonban mégis csak sok volt. Engedett — mint Liphay írja tovább — a Pesti Hírlap „insinuationak“ — és úgy hiúsította meg a Liphay-féle reakciós többség behatolását, hogy a november 1-re hirdetett közgyűlést már október 26-án — Liphay előzetes értesítése nélkül, — megtartotta. Liphay és hívei a közgyűlésen meg sem jelentek. Azonkívül azt is megtudták, hogy a Pesti Kör „egy igen tisztelt egyént ugyan, de bevallott pártfőnököt“ jelölt elnöknek, holott az előzetes tanácskozásokon azt határozták, hogy elnök és alelnök bevallott pártember nem lehet.

⁴⁵ 1845. október 19-i folytatólagos közgyűlés jegyzőkönyve.

Röviden: a jobbratulódást a Pesti Kör is megsokallta — hiszen éppen csak az volt a szándéka, hogy balratulódás ne legyen — és Liphayék bevonulását megakadályozta. Ezért azok új egyesületet alakítottak és így a Nemzeti Kör helyén, annak utódjaiként most már három Körünk volt: Nemzeti Kör, Pesti Kör és Gyűlde. A megoszlás mögött álló politikai erőviszonyok pedig tovább tisztázódtak: az udvar. — mint tudjuk — az eredménytelenül feloszlott 1843—44-i országgyűlés után elhatározta, hogy aktívabban lép fel az ellenzéki mozgalmakkal és a megyék ellenállásával szemben. Apponyi Györgyöt megtette alkancellárnak, hogy a megyékben a kormánypártot erősítse, másrészt pedig az eredménytelen országgyűlés után elcsüggedt ellenzék — a csüggedésről Deáknak több nyilatkozata tanúskodik — megoszlását felhasználja kormánypárt teremtésére.⁴⁶ Egészen bizonyos, hogy az utóbbi törekvés egyik s talán legfőbb eszköze a Nemzeti Körrel szembenálló, de hasonlóan közepnemesi, értelmiségi és polgári elemeket megszervező egyesület lett volna, amely társadalmi úton összefogja a „fontolva haladók” táborát. A haladás ígéréssel valóban sikerült Apponyinak több volt ellenzékit is megnyernie, pl. Luka Sándort.⁴⁷ Nem látszott tehát reménytelennek, hogy az eredetileg a megyei kérdés miatt kettészakadt Nemzeti Kör konzervatívjait, vagy legalább is a „nem politizálókat” Liphay útján sikerül a maguk pártjára vonni. Azonban a személyt rosszul választották meg: Liphay hosszadalmas, tudálékos vezércikkeivel a Nemzeti Újságot még jobban lejáratva az olvasók előtt, mint nem sokkal tehetségesebb elődei. Másrészt pedig a terv megvalósítása túl gyors volt és így a Pesti Kör vezetői is azonnal észrevették a veszélyt. De a szándék megvolt. Már Mailáth Antal kancellár pénzalapot kívánt teremteni „a jó érzelműek adományaiból és a papi vagyon interkaláris jövedelméből, hogy egy kaszinót állíthassanak fel az irányítás végett”.⁴⁸ És az Ellenzéki Kör könyvében, az Ellenőrben Deregyei álnév alatt Kossuthtól megjelent cikkből tudjuk, hogy az általa Kreishauptmannoknak nevezett adminisztrátorok a Gyűldének tettek jelentéseket megyéik állapotáról, ott határozták meg, kit válasszanak országgyűlési követé, kit alispánná.⁴⁹ Kézenfekvő volt, hogy a szövetségest a kormány a főpapi irányítás alatt álló Nemzeti Újság táborában keresse; a konzervatívok közt ez a tábor volt a legszervezettebb. A *Mezaik* című Lipcsében megjelent pamflet mondja 1844-ben: „Mi a politikai pártokat illeti, nem merném állítani, hogy van csak egy is, mely a journalisticában határozottan képviselve volna, hanem ha a papi párt...” És Kossuth írja a Pesti Hírlapban 1841 december 4-én: „a Nemzeti Újságnak is van egy pártja s az ország tudja, minő párt ez”. A Nemzeti Újság pártjának tömeges beléptetésével akarta előbb a Pesti Kört teljesen a maga számára „megdolgozni”, s amikor ez nem sikerült, nyíltan megalapította a konzervatív társaságot, a Gyűldét.

A pártatlanságát buzgón hangoztató Gyűldéről az osztrák rendőrség bizalmas jelentése pontosan tudja, hogy célja egyesült erővel hatni az ellenzék törekvései ellenében. A Gyűlde 140 becsületes konzervatív férfiút szám-

⁴⁶ Szekfü Gyula: *Magyar történet*, V. kötet 383—388. l.

⁴⁷ Kosáry, i. m. 330. l.

⁴⁸ Viszola Gyula: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. 1927—1930. II. köt. IX. l.

⁴⁹ Ellenőr, 1847. 269. l.

lál — mondják. Alapításánál az a meggyőződés volt az alapvető, hogy az ellenzék együttes fellépését nem lehet megghiúsítani egy konzervatív központ nélkül.⁵⁰

Lojalitásának egyébként a Gyűlde sietett bizonyítékát adni azzal, hogy — a Nemzeti Körrel ellentétben — alapszabályait azonnal felterjesztette „legfelsőbb helyre” jóváhagyás végett, mégpedig nem a megye, hanem a pesti városi hatóság útján. A jóváhagyás lassan, csak 1846 május közepén érkezett meg.⁵¹

A Gyűlde tagjai sorában az arisztokraták, gazdag kereskedők és papok voltak túlsúlyban. A papokat kiléptették a Nemzeti és Pesti Körből s felszólították a Gyűldébe való átlépésre. A tagság összetétele, valamint a szervezés iránya már az alapszabályok értelmében megválasztott három elnök személyében is tükröződött: Ürményi József tolnamegyeyi főispán, Liphay Sándor és Aigner Ferenc, a pesti kereskedői kar elnöke. A választmányi tagok között a következő neveket találjuk: Császár Ferenc (az első Kör volt al-elnöke!), gróf Cziráky János, gróf Desseffy Emil, Eggenberger Ferdinánd, Emich Gusztáv, Járj. György (pesti városhíró, eredeti neve Tretter), Kállay Ferenc (a Nemzeti Újság munkatársa), Luka Sándor, Mráz Mihály (a Rókus-kórház lelkésze, a Nemzeti Újság munkatársa), gróf Szécheny Antal, főjegyző Illucz Oláh János, a Nemzeti Újság szerkesztője, igazgató Kronperger Antal, nyugalmazott táborigazgató, előbb a Nemzeti Kör választmányi tagja. A tagok száma 1846-ban 403, 1847-ben 613. A tagok közt van még Lonovics József, a későbbi püspök, Tisza Lajos(!) és Sujánszky Antal. A következő évben beléptek között — Sujánszky nyomán — több konzervatív költő és újságíró: Hazucha Ferenc, Zerffy Gusztáv, Szevvey József, Vida Károly, Kecskeméthy Aurél.⁵² Van egy tiszteleti tag is: Scitovszky János, a Bach-reakció későbbi hercegprímása.

Zeneszerzők, költők, írók és tudósok általában keresettek voltak Liphayék körében, de csak kis sikerre vezetett közöttük a tagtoborzás, legnagyobb részük megmaradt a Nemzeti és a Pesti Körben, még Petrichevich Horváth Lázár is; csak a két kétesbíró irodalmi kritikus, Zerffy és Hazucha lépett be, de ők is csak az 1847-es névsorban szerepelnek először. Nagy ünnepségen részesítették házi költőjüket, Sujánszkyt, akinek Gyűlde-dalát Thern Károly zenésítette meg.⁵³ Egy közelebbiről nem ismert „sokatigérő zenetehetség” támogatására 400 forintot adott a Gyűlde.⁵⁴ Végül egy „Tudomány és Irodalom” című tervezett folyóirat támogatása is szöbakerült.⁵⁵

Legnagyobb erővel vetik rá magukat Liphayék az ifjúság megszervezésére. Az ifjúságot a Gyűlde-könyvben egyetlen név képviseli: Mészáros Károly, a kortársak szerint tehetséges szónok,⁵⁶ negyvennyolcban az Egyenlőségi Társulat egyik vezetője. Liphay a Nemzeti Újság egyik cikkében elítélően

⁵⁰ Informationsprotocoll. 1845. november 21.

⁵¹ *Nemzeti Újság*, 1845. október 30. és november 9. Informationsprotocoll, 1846. május 19.

⁵² *Budapesti Híradó*, 1845. november 6. *Pesti Gyűlde-könyv*. Pest, 1846. u. a. 2. kiad. 1847. A Gyűlde alapszabályai és tagjainak névsora (kézirat az Orsz. Széchényi Könyvtárban, Fol. Hung. 1217.).

⁵³ *Honderű*, 1847. 242. l.

⁵⁴ *Honderű*, 1848. 417. l.

⁵⁵ *Nemzeti Újság*, 1845. november 11.

⁵⁶ Madarász József: *Emlékirataim*. 1883. 101. l.

nyilatkozott az ellenzéki ifjúságról és „Pilvax-hősöknek“ nevezte őket. Erre két táblai jegyző felkereste és magyarázatot kért, mondván, hogy a táblai jegyzők is sokszor megfordulnak a Pilvaxban és igazságtalannak tartanák, ha „egy-két elvetemült egyén aljasságait az egész osztályra rónák s ez által magát a jegyzői kart vádolnák a haza és főleg királyi személynek ő nagyméltósága előtt“.⁴⁷

A szervilis indokolású „magyarázatkérésre“ Liphay két hosszú vezércikkben fejtette ki nézeteit az ifjúságról — hosszas és zavaros fejtegetéseinek ez a konklúziója: „bűnnel terhelvek azok, kiknek tanai szerint a tekintélyek ideje lejárt, ellenben a hon drága kincse, a fiatal nemzedéknek apotheosis énekeltetik.“ Kossuth híres mondását idézve eléggé félreérthetetlenül megmondja tehát, kitől akarja megvédeni és óvni az ifjúságot, amelyet egyébként — az összes egykoriak tanúsága szerint — etetéssel, itatással, sőt ingyen dohánnyal csalogatnak a Gyűldébe. Igaz, Liphayék ezt a vádat azzal utasítják vissza, hogy az ifjúságot nem a Gyűlde vendégeli, hanem Liphay (ki özvegy ember s gyermekei is meghaltak) — arról persze megint nem ő tehet, hogy véletlenül a Gyűlde helyisége számára a saját lakásából engedett át több szobát s így a látszat azt mutatja, hogy az eszem-iszom a Gyűlde költségére megy.⁴⁸ Szilveszter estéjén Liphaynak a Pilvax-tól elhódított fiatalok fáklyás zenét adnak és — Mészáros Károly beszéde kíséretében — díszes albummal tisztelik meg, amelybe 60 ifjú írt emléksorokat.⁴⁹ Mészáros Károly beszédében — amelyet egy egykorú támadás szerint Liphay készített — a következőképpen tesz hitet a konzervatív politika mellett: „... soha nem szabad felednünk, hogy a nemzetsaládi érdekek nagy szövegében a szabadság és egyenlőség csak mellékes eszmék, s alapfogalom és összetársító kapocs mindenkor a jog, mit a nemzet, népek, osztályok, s egyes emberek polgári alkujok s érdekszövetségük feltétele szül. Honnét, valamint bűn, megbocsáthatatlan igazságtalanság egyesek jogait megtámadni, törvényszentesített érdekeit sértegetni, — úgy bűn és igazságtalanság a nemzetek, népek, s osztályoknak a jog aegise alatti érdekeit megtámadni, legázolni.“ Elrettentő például tárja az ifjúság elé a francia forradalmat; jellemző, hogy a „destruktív“ demokrata eszmék forrását a francia irodalomban keresi és a lázító szerzők közé sorolja Fénelont és Bossuet-t is!

Minden forrás egybehangzóan állítja, hogy a Gyűlde kísérletei az ifjúság megnyerésére csütörtököt mondtak. A rendőrügynökök azt jelentik, hogy a Gyűlde 90—100 fiatalit nyert meg magának, de az ellenzék nyugodt, mert ezek közül is többen megígérték, hogy a „döntő pillanatban“ otthagyják Liphayékat.⁵⁰ Berecz szerint „mindössze két pecsovics ifjút tudtak fogni, de azok sem voltak aztán többé ifjak, abban a percben megöregedtek, az

⁴⁷ *Nemzeti Ujság*, 1845. november 30. (Aláhúzás tölem. D. B.) L. még *Nemzeti Ujság*, december 2., december 12., december 19., január 9., január 18. *Jelenkor*, 1845. december 4. (Az ifjúság Liphay magyarázatát nem volt hajlandó azonnal elfogadni, csak a második vezércikk „győzte meg“ az aggodalmaskodó táblai jegyzőket.)

⁴⁸ Májusban bérel csak a Gyűlde saját helyiséget az úriutcai Horváth-házban — ugyanott, ahol a Nemzeti Kör. *Nemzeti Ujság*. 1846. május 3.

⁴⁹ *Ünnepély a Gyűldében 1845 végnapján*. Kiadják a megtiszteltnek elvrokonai és baráti, Pest, 1846. Ttraitner—Károlyi ny. — A Gyűldében folyó etetés-ítatásról l. még Degré Alajos: *Visszaemlékezéseim*. 1883. 128. l. Madarász, i. h. Berecz Károly: *A régi „fiatal Magyarország“*. 10. l. Vizota, i. m. II. 845. l.

⁵⁰ Informationsprotocoll. 1846. január 29.

ifjúság e perctől kezdve nem türte őket maga közt“. A Gyöldeif ifjakraól Petöfi verse örökíti meg a kortársak véleményét:

*„Hol van szabadság, ott van a haza
S ti elvállhattatok
E két szentségtől, és olyan korán,
Mert hisz fiatalok vagytok, fiatalok.“*

Hiába adnak fényes zenei estélyeket a Gyöldeiben, hiába van minden vasárnap fizikai előadás, kísérletekkel élénkítve, a végeredmény mégis az, amit Kossuth írt meg az Ellenörben: „... toborzának és adának ingyen ebédet és kacérkodának Pilvax kávéházával is és parancsolának és ígérének mennyet és országot és tizeték a részvényt a hangosabb szegényekért és megszámlláltatának és valának négyszáz és néhányan. A Nemzeti Körben minden láрма nélkül 800-nál többen vannak.“⁶¹

Se szeri se száma a Gyöldeivel foglalkozó csipkelődéseknek és támadásoknak. Gúnyverset írtak a Föti dal dallamára a Nemzeti Körből a Gyöldebe átlépett „körpap“-ról, Kronperger Antalról:⁶²

*A' Gyöldebe megy a' körpap, hadd menjen,
Utja mint a' büné, sima 's jó legyen;
Menjen is mind a' Gyöldebe az ily pap,
Hisz' a' Körben marad még sok derekabb.*

*Testet éltet és táplál a' lakoma,
De a' ki azt ingyen adja, Gyölde a' —
Körpap és bor két atyafi gyermekek,
A' Gyöldeben a' bor elég — 's ez remek.*

.....

*Borban a' bu, mint a' gyermek, aluszik,
Magyar földön már a' napfény sugárzik.
Ideje, hogy a' Gyölde elaltassa,
Mákonyuk csak most használhat, vagy soha.*

.....

*'S ha Posonba gyölnek majd a' hon-apák,
Pest megyében mi nyerjük meg a' csatát.
Pest megyének hadd kiáltsa a' Gyölde,
Lipthay és Illucz lett a' követe.*

Kronpergert 1847-ben kiutasították az Ellenzéki Körből, ahol a Fényes Elek tiszteletére adott lakomán akart résztvenni. És amikor Lipthayt a Nemzeti Kaszinóba tagnak ajánlották, valaki az ajánlásra ezt írta: „hát még ezt is?“⁶³

Talán túlságosan nagy figyelmet szenteltünk a Gyöldeinek, — amely népszerűtlen politikájával és esetlen taktikájával még a reakciós megfigyelők szerint is csödot mondott? De éppen ezért, eddig alig foglalkoztak vele: valamennyi egykorú mozgalom közül Lipthayéke a legkevésbé ismert. Másrészt pedig a Gyölde fellépése volt a választóvíz, amelyben az irodalmi és politikai pártmegoszlás nyíltan kikristályosodott. Az idöszaki sajtó csopor-

⁶¹ Viszota, i. h.

⁶² Orsz. Széchényi Könyvtár. Quart. Hung. 625.

⁶³ Informationsprotocoll. 1847. július 24. *Nemzeti Ujság*, 1845. november 27.

tok szerinti megoszlását a Gyűléssel való szembenállás teszi tudatossá, már csak azért is, mert előbb a cenzúra megakadályozta, hogy a Körökről és a bennük folyó vitákról nyíltan írjanak. A Védegyletnek egy időben a nevét sem volt szabad leírni.⁶⁴ De most a cenzúráról pártolt és védett kormánypárti sajtó nyitja meg a zsilipeket: nyíltan kitergetik a társaságok szervezkedésének részleteit és ezeketán nem akadályozhatják meg az ellenzékét sem, hogy — legalább ebben a kérdésben — nyíltan megmondja a véleményét. A Pesti Hírlap kezdettől fogva a Nemzeti Kör mellett áll, a Nemzeti Újság viszont a Gyűlés pártfogója. A két élesen szembenálló párton belül az újságok és divatlapok még további különböző árnyalatokat és csoportokat képviselnek. Az aulikus-arisztokrata Budapesti Híradó csak kezdetben áll teljes mértékben a klerikális Nemzeti Újság mellett, 1847-ben már alig ír a Gyűlésekről. Ennek oka bizonyára az, hogy Liphay egy „Nyílt levelek Liphay Sándorhoz” című cikksorozatban hosszas fontolás után legalább egy ponton haladni is akart és a dikaszterialis kormányzat ellen foglalt állást. A Nemzeti Újság egyik számát ezért el is kobozták és Liphay nem kapta meg a cs. kir. kamarasságot, amelyre már fel volt terjesztve...⁶⁵

A divatlapok — vagy óvatosságból, vagy Kossuth személye iránti tiszteletből — eleinte a Pesti Kör hívei. Az egyetlen kivétel — csodálatosképen — a Honderű, amely élesen a Nemzeti Kör mellett áll ki. Petrichevich-Horváth Lázár a Nemzeti Kör tagja marad, sőt a választmányba is bekerül. Megváltozik azonban a Honderű hangja 1846 őszétől kezdve, amikor a Petőfi elleni kritikái hadjárat élére áll. A kezdet — mint láttuk — az, hogy a Honderű „nagy” kritikusi, Hazucha és Zerffy belépnek a Gyűlésbe. A „tízek társaságának” erősen politikai állásfoglalása készteti véglegesen ellenzéki állásfoglalásra Frankenburgot is, míg a Pesti Divatlap az egyedüli, amely egészen az egyesülésig következetesen kitart a Pesti Kör mellett.⁶⁶

Mindez az egykorúak előtt tudatosan megy végbe. Csak — és ez jellemző — a tanulságot, azt, hogy irodalom és politika nem haladhat külön úton, nem magyarul, hanem franciául vonja le a Pesti Hírlap 1847 január 28-án. Charles Rémusat francia politikusnak Royer-Collard fölött tartott beszédéből idézi e szavakat: „Nous vivons dans un temps, où les lettres mêmes ne peuvent éviter la politique. Il n'y a pas de divorce entre les affaires et les idées.” Hozzáteszi: „E lecke nálunk azoknak szól, kik nem rég megbotránkoztak az Életképek programján. Szól azoknak is, kik az irányregények ellen emelnek szót.” Az Életképek programja, amelyre a Pesti Hírlap hivatkozik, valóban ugyanilyen félreérthetetlenül tesz hitet a politikáló irodalom mellett: „Egyet azonban író társaink tájékozásaul öszintenyíltan ki kell mondanunk. S ez abból áll: miként nézetünk szerint a hatásnak szépirodalmi lapoknál is az a feltétele: hogy bennök irány-egység s összhangzás legyen... Im mi irányunkat kimondottuk; ha volna írói tehetség, melly más irányt vall, — annak számára nincsen hely lapjainkban. Jó műnek kell lenni, mit elfogadjunk, irányrokonság a mű gyarlóságát ki nem pótolja; de legyen írói bece még olly magas, ha lapjaink irányával meg nem egyezik, el nem fogadjuk.”⁶⁷

⁶⁴ Horváth Elza: *A védegylet története*. 1911.

⁶⁵ Informationsprotocoll, 1847. aug. 7. M. Kancellária Eln. 1847. 22. Orsz. Levéltár.)

⁶⁶ *Honderű*. 1845. október 14., október 21., november 4., november 18. Az első elismerő cikk a Gyűlésekről, 1846. december 15. — V. ö. Ferenczi, i. m. III. kötet, 104—110. l.

⁶⁷ *Életképek*. 1846. II. 513—518. l. Nyílt levél az Életképek olvasóihoz.

Bármily különbségek választják is el az egyes csoportokat a sajtóban és a társadalmi mozgalmakban — valamennyiök előtt kétségtelen, hogy a Gyűlde megalakulásától kezdve csak két élesen szembenálló párt van: a reakció pártja egyfelől, a haladásé, az ellenzéké másfelől. Már 1845 október 30-án megírja a Pesti Hírlap: „Reméljük, a nemzeti és pesti kör egyesülésére nézve ezen gyűlde keletkezése által most minden akadály el lesz hárítva.“ Az új Nemzeti Körben már október 31-én rendkívüli közgyűlésen elhatározzák, hogy — Nyáry Pál indítványára — levélben szólítják fel a Pesti Kört az egyesülésre. Vörösmartyt bízzák meg, hogy tekintélyét és közkedveltségét felhasználva személyesen is győzze meg a Pesti Kör tagjait, míg a másik oldalról — legalább az egykorú lapok így tudják — Kossuth fáradozik az egyesítésen. A kísérletek azonban ekkor még csődöt mondanak, mégpedig ezúttal valóban formai és anyagi okokból: a Pesti Kör nem ismeri el tagjainak anyagi kötelezettségét a Nemzeti Körrel szemben, a Nemzeti Kör viszont nem hajlandó az alapszabályokat és a tagfelvételeket revízió alá venni úgy, ahogy azt a Pesti Kör kívánja. Decemberben már „a két Kör eggyé olvasztásának eszméje ... kezét fogott a halállal“.⁶⁸

Pedig a két Kör, akár tagságuk összetételét, akár közel másfél évig különállóan folytatott működésüket tekintjük, oly sok hasonlóságot mutat, hogy az nemcsak az egykorúak állásfoglalását nehezítette meg, de az utókor történetészeit is zavarba hozta.⁶⁹

A Pesti Kör az irodalom- és művészetpártolást helyezte előtérbe; ezért működése mutatósabb, „reprezentatívabb“ volt. A hagyományos „köri bált“ 1846-ban a Pesti Kör rendezte. A bálban mindössze 3 frakkot figyeltek meg, a többség, még a mágnások is, magyar ruhát öltöttek; míg régen „zweischritt“, „français“ és „cotillon“ járta, most már csak 3 francia tánc volt, a többi mind magyar: nevezetesen 5 csárdás, 3 társalgó, 3 körmagyar.⁷⁰ A Kör megnyitó ünnepségén Lendvayné Vörösmarty „Hűség“ c. költeményét, Erdélyi János saját balladáját szavalta, Rózsavölgyi egy magyar dalt, végül a vendégként megjelent Thalberg egyik kompozícióját adta elő. Utána barátságos ebéd volt, amelyhez az Egressy-féle zenekar adta a muzsikát, a pohárköszöntők közül pedig különösen Gaál József elmés szavai arattak sikert.⁷¹

⁶⁸ *Pesti Hírlap*, december 14. L. még *Nemzeti Ujság*, december 11., *Pesti Divatlap*, december 18. *Életképek*, december 20. Jegyzőkönyvek október 23., október 31., november 22. és december 10-ről. Informationsprotocoll, 1845. december 20.

⁶⁹ Vizota (i. m. II. CX. és CCXVII. l.) egyszer a Pesti Kört mondja „hevesebb“-nek, másszor úgy tudja, hogy az előbbinek a „mérsékeltbb“ Ráday Gedeon, a Nemzeti Körnek pedig az „erőszakosabb“ Teleky László volt az elnöke. Kosáry (i. m. 339—340. l.) Ráday Nemzeti Köréről és Teleky Pesti Köréről beszél, tehát pontosan fordítva osztja szét a két Kör vezetőségét, mint ahogy az a valóságban volt. És a tévedés behatolt még a legkorszerűbb és legalaposabb forráskiadványba is, a Barta István gondozásában és előszavával megjelent Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, 1847—48. 1951. c. műbe (137. l. jegyz.) „a radikálisabb Pesti Kör és a mérsékeltbb Nemzeti Kör létesült, az előbbi Teleky László, az utóbbi Ráday Gedeon vezetésével“. Nem véletlen ez és nem is a feldolgozók hibája: a Pesti Kör — tagjai közt nemcsak Kossuthal, de Fényessel, Bajzával, sőt Petőfi-vel is — nehezen képzelhető „mérsékeltnek“. A valóságban nem is volt az, mert „megfontolt“ tagjai már alig egy hónappal a Pesti Kör alakulása után átléptek a Gyűldébe s a megmaradtak zöme alig volt kevésbé radikális a Teleky (és nem Ráday) vezette Nemzeti Kör tagjainál.

⁷⁰ *Pesti Divatlap*, 1846. január 12.

⁷¹ *Pesti Divatlap*, 1845. november 6. *Életképek*, november 8.

Az „ártatlan“, a Nemzeti Kör megoszlás előtti keretei közt maradó irodalmi és táncesteken kívül azonban a Pesti Kör olyan programot is iktatott műsorába, amely komoly gondot okozott Bécsnek. 1846 január 20-án a nagy pedagógus Pestalozzi születésének százéves fordulóját ünnepelték, amelyen Ney Ferenc, a kisdedővóintézet igazgatója Pestalozziban „a szó szoros értelmében vett demagógot“ ünnepelte, Teichengraber (Tavaszi Sándor) pedig „republikánus elveket“ terjesztett. „Különös — mondja a besúgói jelentés — hogy a Pesti Kör, amely alapszabályait fel sem terjesztette jóváhagyásra, ilyeneket tűr meg helyiségében.”⁷²

A két Kör összetételében csak az a lényeges különbség, hogy a Pesti Kör tagjainak száma sokkal kisebb. 1845 október 27-től 1846 január 24-ig összesen 52-en iratkoztak be; az első aláíró Szigligeti Ede. Január 6-án lépett be Jókai Mór. Az 1845/46. egyesületi évben az összes tagok száma 221-ig emelkedett. Megoszlásuk: 3 éves helybeli tagok: 140, 3 éves vidékiek: 38, 1 éves vidékiek: 5, foglalkozók (rendkívüli, csak időnkinti látogatók) 38. A legtöbb tag író. Ismertebb nevek: Bajza József, Barabás Miklós, Bohus János, Czákó Zsigmond, Czuczor Gergely, Diósi Márton, Egressy Gábor, Emich Gusztáv, Erdélyi János, Erkel Ferenc, Fáncsy Lajos, Fényes Elek, Frankenburg Adolf, Garay János, Hazucha Ferenc, Heckenast Gusztáv, Landerer Lajos, Lónyay Gábor, Nyáry Pál, Ney Ferenc, Schedel (Toldy) Ferenc, Stuller Ferenc, Tavasz János, Vahot Imre, Mészáros Károly. A Pesti Kör nyilván a Nemzeti Kör két rétegét hozta mozgásba: a centralisták politikai ellenfeleit és a velük „sodródó“ mérsékelteket. Az utóbbiak nagy része a Gyűlde alakulása után oda lépett át s a Pesti Kört ezzel megmentette attól a szereptől, amelyre a kormánypárt eredetileg kiszemelte; az előbbieket mellé csatlakoztak a Kör legrégibb tagjai közül néhányan — elsősorban a színészek — kiknek bizonyára csak a fiatalok szenvedélyes előretörése esett rosszul, de politikailag nem álltak velük szemben. A Gyűlde javára morzsolódott le később még Hazucha, Mészáros Károly, továbbá Emich és Heckenast. Kossuth szerepéről már szölkünk — őt nyilván mindkét Kör magáénak vallotta, noha a Pesti Kör névsorán szerepelt. És a Pesti Kör 1 éves vidéki tagjai között fellépő Petőfi ekkor még Vahot segédszerkesztője, politikai állásfoglalását pedig nem a két Körben, hanem az ifjúság kötetlen szervezeteiben fejté majd ki.⁷³

A Nemzeti Kört ezzel szemben valósággal megrohanják az új tagok: hetenkint 15—25 jelentkezik, akik javarésze a Gyűldéből és a Pesti Körből lép át. Az 1845. év végén már 600 a tagok és 100 az alkalmi résztvevők (vidékiek) száma, a következő év derekára eléri a nyolcszázas létszámot. A választmány tagjai közt van Batthyány Kázmér, Besze János, Bugáth Pál, Csengery Antal, Eötvös József, Fáy András, Fribeisz István, Hajnik Pál, P. Horváth Lázár, Irinyi József, Kuthy Lajos, Nyáry Pál, Tóth Gáspár, Tóth Lőrinc, Trefort Ágoston, Vállás Antal, Vörösmarty Mihály. 1846 október 25-én Holovich Boldizsár helyére Vörösmarty kerül az alelnöki székbe.⁷⁴ Hogy mennyire csak a centralizáció kérdése választja el egymástól a két Kört, arra jellemző Kossuth többé-kevésbé hallgatólagos jelenléte mindkettőben.

⁷² Informationsprotocoll 1846. jan. 20.

⁷³ A Pesti Kör aláírási könyve. Orsz. Széchényi Könyvtár. Quart. Hung. 2157. A Pesti Kör tagjai 1845/46. évben. Orsz. Levéltár, Pesti Kör és Ellenzéki Kör iratai. Kossuth-Archiv. 541.

⁷⁴ Informationsprotocoll, 1845. december 6., 1846. május 12. *Pesti Hirlap*, 1845. október 21. 1846 október 25. tisztválasztó közgyűlés jegyzőkönyve.

továbbá az, hogy a volt elnök, Fáy András a Nemzeti Körben marad, viszont a Pesti Kör legfőbb szervezője Fényes, kinek határozott ellenzéki magatartása mindenki előtt ismert és tagjai között van Bajza József, az Ellenőr jövőendő szerkesztője, Kossuth egyik legradikálisabb híve az írók között.

A Nemzeti Kör működése inkább politikai, mint irodalmi. Nemcsak Rózsavölgyi Márkot támogatják, de a Vukovár—fiumei vasútra is aláírási ívet köröznék. Védelmükbe veszik a politikai tevékenysége miatt üldözött Holovichot. Egy Chichester nevű angol, meg a Heidelbergből érkezett Doktor Fränkl már a kommunizmust hirdetik a Körben.⁷⁵

És a Nemzeti Kör az, amely leginkább tudatában van annak, hogy a küzdelem a népi tömegekért folyik, akik azt végső fokon el fogják dönteni. Teleky László „mindenkor, a vigalom zajában szintugy, mint a komoly tanácskozás teremében, meg szokott emlékezni a népről”. 1846 novemberében, a két Kör számos közös estélyeinek egyikén, „a néppeli egyesülésre s azután a két Kör egyesülésére ivott”.⁷⁶

Az egyesülés létre is jött.

III.

Az Ellenzéki Kör

Már 1846-ban a legfontosabb alkalmakra a két Kör tagjai együttesen vonultak fel. „A lélek és szív e két testben csak egymáshoz hasonló eszmékért melegül és dobog.” A Pesti Kör bálja után lakomát adtak, ahol Ráday és Teleky, a két elnök, egymás mellett ült. Február 12-én Deákot ünnepezték közösen — az előkészítő bizottságot a Nemzeti Kör részéről Vörösmarty és Batthyány Kázmér, a Pesti Kör részéről Kossuth vezette. Ugyanez ismétlődött meg Liszt Ferenc májusi hangversenye után. Novembertől kezdve már minden különleges alkalmasszerűség nélkül rendezik közös „magyar estélyeiket”: november 15-én hangzottak el Teleky már idézett szavai a Pesti Körben; 19-én a Nemzeti Kör a gazda s ekkor szavalja először Vörösmarty hosszú diadalútra induló költeményét, az *Ország házat*.¹ Ez a kemény szatíra, „az Ellenzéki Körben szervezkedő liberális nemesi tömegmozgalom riadója”, ugyanakkor állítja vádolóan a nép sorsát a megoszlott közép-nemesi ellenzék elé, amikor az 1847-i országgyűlésre szervezkedő kormánypárt váratlanul gyors fellépése, meg a galíciai parasztlázadás hatása halaszthatatlanná teszik a jobbágyfelszabadítást. „A nemzeti függetlenségért és a társadalmi reformért folyó küzdelem csak most talált igazán egymásra.”²

Az egységesen fellépő reakcióval, a november 12-én országos párttá alakult konzervatívokkal szemben egységes ellenzékot állítani: ez a legfőbb indíték a Nemzeti Kör elveszett egységének helyreállítására is. November 15-én határozatot hoznak arról, hogy mindkét kör kölcsönösen szabadon használhatja a másik helyiségeit; ugyanakkor a Nemzeti Kör ismét javaslatot tesz az egyesülésre. 1847 január 7-én mindkét részről héttagú bizottmányt

⁷⁵ 1846. október 24. Választmányi ülés. Takáts, i. m. 265. l. Informationsprotocoll, 1846. január 29.

⁷⁶ *Pesti Hirlap*, 1846. november 15. 325. l.

¹ Jegyzőkönyvek január 12., január 22. és május 3-ról. *Pesti Hirlap* február 15., november 15. *Pesti Divatlap*, május 14., november 21.

² Waldapfel, i. m. 526. l.

küldenek ki az egyesítés előkészítésére. A Pesti Kör bizottmányának Kossuth Lajos is tagja. Január 17-én és 20-án végül — két folytatólagos közgyűlésen — kimondják az egyesülést és az első közös közgyűlést január 24-re tűzik ki, a Nemzeti Kör helyiségében. „A bizottmány az egyesülendő Kör közös neve gyanánt oly nevet kívánván elfogadni, mely mind a két Kör eddigi szellemének 's irányának legjobban megfelel, az *Ellenzéki Kör* nevet ajánlja — tárgyalatván, az, oly értelmezéssel, miszerint az *ellenzéki kör* czim alatt az *ellenzékiek társalgási köre értetik*, 78 szavazattal 26 ellen elfogadtatott.“ A két kört külön-külön terhelő kötelezettségeket együttesen vállalják; az ezen kérdés rendezésére Fényes vezetésével kiküldött bizottság határozata szerint a terhek megszűnéséig azok törlesztésére minden helybeli tag az évi 10 forint tagdíjon felül további 5 forintot fizet évente. „A volt Pesti Kör teremai ... bezárattak; a butorok az egyesült Ellenzéki Kör ideiglenes szállására, a volt Nemzeti Kör termeibe hordattak, hol jövő Jakab-napig szállásolandunk, midőn az uri-utczai Laffert-házba, a kir. Kuria mostani szállásába történendik az átköltözés.“

Az Ellenzéki Kör elnöke Teleky László, alelnökei Vörösmarty Mihály és Fényes Elek. „E férfiak, tudjuk, mennyire hiven szolgálták az irodalom mezején a haladási ügyet. Itt minden utak együvé vezetnek“ — írja a Pesti Hírlap.³ A január 24-i közgyűlés az Ellenzéki Kör megalakulásának kimondása és a vezetőség megválasztása után elhatározza, hogy a választmányt nem választják újra, hanem a két kör választmányát egyesítik. A nem fizetett tisztviselők is a helyükön maradnak.⁴ A keltezetlen tagnévsor 608 nevet foglal magában; Petrichevich Horváth Lázár már nincs benne, de Petőfi a tagok között van és tagdíját is rendszeresen fizeti.⁵ A februári és márciusi választmányi ülések egy-egy alkalommal 20—30 tag felvételéről döntenek.

Az ellenzéki egység megbontására még két kísérlet történik. Azonnal az egyesülés után a régi tagok egy része — főleg ügyvédek — kiválik, mert nem akarnak egy kifejezetten oppozíciós társasághoz tartozni. Ezek — a régi receptet követve — nem költöznek tovább a Laffert-házba, hanem megtartják az előző szállást és — a „Nemzeti Kör“ nevét is.⁶ Mint a kémjelentésekből kitűnik, a kör ügyvéd-tagjai az „ellenzéki“ elnevezéstől azért félnek, mert ferde helyzetbe kerülnének általa Ürményi Józseffel, a kinevezendő királyi személynökkel szemben.⁷ Vezetőjük, Ágoston József — aki annakidején a vidéki kaszinókhoz intézett irodalompartoló köriratot fogalmazta — február 27-én „a nemzeti kör ideiglenes bizottmánya“ nevében levelet intéz az Ellenzéki Körhöz, amelyben a volt Nemzeti Kör pecsétjének, jegyzőkönyveinek és a szállás ügyében kötött szerződéseinek átadását követeli. A követelést az

³ A jegyzőkönyveken kívül l. *Pesti Divatlap*, 1847. január 10., február 14., augusztus 12. *Eletképek*, március 14. *Pesti Hírlap*, január 28., április 15. — Bártfai Szabó László: *Széchenyi, Petőfi és az Ellenzéki Kör 1848-ban*, 1930., úgy tudja, hogy három elnök van; szerinte az egyesülés csak március 15-én történt meg.

⁴ A továbbiakban az Ellenzéki Kör és a Radical-kör üléseinek adatait „Az Ellenzéki Kör jegyzőkönyve“ c. kéziratból vesszük, megvan az Orsz. Levéltár már idézett „Pesti Kör és Ellenzéki Kör iratai“ c. gyűjteményében (Kossuth-Archiv. 541.), u. o. „Az ellenzéki kör tagjai“ c. kézirat.

⁵ Nyilvántartás az Ellenzéki Kör tagjainak részvénydíj fizetéséről. Orsz. Levéltár u. a. gyűjteményében. Az ellenzéki kör pénztári számadása. Pest, 1848.

⁶ Informationsprotocoll. 1847. május 15. — Bártfai Szabó, i. m. 5. l.

⁷ Informationsprotocoll. 1847. január 7. Közölve Barta, i. m. 268. l.

1847 március 6-i választmányi ülés elutasítja, azzal az indokolással, hogy a január 17-én hozott közgyűlési határozat a Nemzeti Kört a Pesti Körrel egyesítette és ezért az egyesülésből keletkezett Ellenzéki Körön kívül más egyesületet a volt Nemzeti Kör jogutódjául nem ismerhetnek el. Ágoston József még több ízben tiltakozik az „ellenzéki“ elnevezés ellen és magával Kossuthal is szembeszáll — ennek ellenére Bécsben sem kedvelik a „*hirhedt*“ ügyvédet, akinek a megyeházán tartott ellenzéki beszédeit a Pesti Hírlap is közölte.⁹

Míg Ágoston köralapítása csendes részvétlenségbe süllyedt az egyre gyarapodó Ellenzéki Körrel szemben, addig az 1847. év második felében alapított polgári kaszinó — az egység megbontására tett második kísérlet — már éles ellenzést vált ki a baloldali sajtóból. 1848 január 8-án írja a Honderű, hogy a polgári kör „eddig 300 5 pftos tagot számlál, kik mind polgárok, vagy olyanok, kik ha nem éppen pesti polgárok, de a középosztályhoz tartoznak.“ (aláhúzás tőlem. D. B.) ... Csak előre a társulás ösvényén a polgári érdekek összpontosításának kitűzött célja felé. Ideje, hogy gazdag, művelt polgáraink más egyébire is gondoljanak, mint csupán arra, hogyan legyenek még gazdagabbak. Már pedig semmi sem biztosít kilátást bizonyos szociális érettségre, mint állandó kicserélése vélemények és nézeteknek, mi legalkalmasabban történhetik törvényes gyűlekezetekben, csak azok obligát ordítózás nélküliek legyenek.“ A Honderű cikkéből világosan kitűnik, hogy 1. az új Kör ismét megkísérli a pesti polgárságot — a Tóth Gáspárokat — elvonni a Nemzeti Kör oldaláról, ami a Gyűldének nem sikerült, 2. a polgárság nem csak a szigorúan vett pesti polgárokat, de általában a „középosztályt“ akarná jelenteni — tehát ismét a Nemzeti Kör híveit, 3. hogy „obligát ordítózáson“ mit ért a reakció, azt a Nemzeti Újság többször idézett cikkei után nem szükséges magyarázni. És a lapok politikai megoszlásának végleges tisztázódását mutatja, hogy a Honderű most már nyíltan a kormánypárti társaság mellé áll. Ugyanilyen magától értetődő, hogy a Pesti Hírlap meg a Pesti Divatlap — a Nemzeti Kör és a Pesti Kör orgánumai — rögtön leleplezik az új mesterkedést: „... azon meggyőződésen vagyunk, hogy az illy rendiség alapján keletkezett társalgási kör nagyon is a középkori kasztelkülönözöttség színét viseli magán. És ha már illy egyletek alakításában a társalgási érdeken kívül valami egyébnek is kell határozni, jobban szeretjük, hogy az politikai elv legyen, mert így legalább többféle rangu emberek jöhetnek össze, mintsem egyrendi categoriák: mánási kör, nemesi kör, polgári kör stb. A többi hasonmú egyletek eddig legalább még illy rendi elszigetelési hajlamot nem mutatnak, s fölötte kár azt a polgárságnak gyakorlatba hozni, melynek ugyanis érdekében állarra, kivált jelen átalakulási helyzetében, ügyét, mely egyszerűsmind a haladás ügye, el nem szigetelni.“¹⁰

A kör mozgalomnak ezt a két utolsó vadhajtatását nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk: működésüknek nyoma nem maradt, a források még a résztvevők nevét sem említik.

Annál élénkebbé válik az élet most már az Ellenzéki Körben. Május 5-én elhatározzák, hogy az ország minden részébe megbízottakat küldenek ki, akik az ellenzék mellett agitálnak és az Ellenzéki Körnek tagokat toboroznak. A besúgók kétségbeesetten jelentik, hogy Táncsics tiltott Népkönyvét a Kör

⁹ Informationsprotocoll, 1847. április 12. és 18. Barta, i. m. 277—278. 1. Szinyeyi: Magyar írók.

¹⁰ Pesti Hírlap. 1848. január 14. Pesti Divatlap. 1848. január 9.

pénztárosa, Ferenczy Lajos, a Körben nyíltan árusítja és már 40 példányt adott el. Végül Fényes Elek állítólag azt indítványozta, hogy az ellenzék tagjai csak ellenzékieket alkalmazzanak — így egyedül a Batthyány-birtokokon 120 hivatal jutna az ellenzéknek.¹⁰ Júniusban pedig a Gazdasági Egyletben indulnak harcba a Kör tagjai — Kossuth vezetésével — hogy a Török János által vezetett konzervatív többséggel szemben Fényes Eleket, a Kör alelnökét támogassák. Ettől kezdve hirdeti Széchenyi István, hogy az Ellenzéki Kör megfelel a Jakobinus-klubnak: Fényes Elek a magyar Marat, akihez képest Robespierre is pecsovics.¹¹ „A Kör sűrűen látogatott teremai... valóságos politikai klubba váltak, mely mind tagjainak számára, mind tevékenységére nézve hasonlíthatatlanul meghaladta a conservatív „Gyülde“ című klubbot.”¹²

Ilyen hangulatban és ilyen előzmények után került sor az ellenzéki program kidolgozása céljából március 15-re összehívott általános ellenzéki konferenciára. Az ellenzék vezetői az 1846. év folyamán számos tanácskozást tartottak, de az eredmény nem volt kielégítő: sem egy ellenzéki program nem jött létre, sem a párt tényleges megalakítását nem sikerült elérni. Mindehhez szükség volt arra az állandó, szervezett keretre, amelyet az egyesült Ellenzéki Kör volt hivatva biztosítani. Ezért intézett Batthyány Lajos az Ellenzéki Kör elnökéhez és „rokonérzelmű tagjaihoz“ kollektív meghívó levelet a március 15-i „ellenzéki tanácskozási napra“,¹³ amelyet a Pesti Körtől örökölt Kunewalder-házbeli termekben készültek megtartani.¹⁴ A Kör és a párt viszonyát a vidéki tagokhoz intézett körlevél határozza meg részletesen — ezt a körlevelet maga Kossuth fogalmazta.¹⁵ „Hazánk java igényli — mondja Kossuth — hogy közöttünk ez összeforradás állandó legyen; de hogy állandó lehessen, a politikai harmóniát a társas élet harmóniájával kell zománcoznunk.“ Ehhez pedig oly helyre van szükség, ahol a politikai szövetségesek állandóan találkozhatnak, kósza hírek helyett személyes eszmecseréből meríthetik értesülésüket. „Ezen hely, melly nagyobb számmal első összejöveteleinknél pártegységünkre már illy jótékony hatással volt: az *Ellenzéki Kör Pesten*“. És mi azt gondoljuk, hogy ezen körnek nem csak feltárása, de sőt impozant virágzásra emelése is, az ellenzéknek országszerte érdekében áll.“ Ezután hét pontban fejti ki részletesen Kossuth, hogy miért kell „okvetlenül egy központot teremteni, melly pártunk socialis mozgalmainak nyílt műhelye legyen.“ Szerepet játszik itt a véleményeknek a megyei rendszer okozta szét-daraboltsága, amelyeket csak így lehet egy központba egyesíteni; de szükséges az ellenzék összpontosítása magában a fővárosban is. A cenzúra miatt kellő tájékoztatást a sajtón keresztül sem a fővárosban, sem a vidéken nem lehet biztosítani: legyen tehát a hiteles hírek letéteményese és összpontosítója is az Ellenzéki Kör, amely egyszersmind lehetővé teszi majd, hogy az ellenzék tanácskozásai ne csak a vásárok néhány órájára terjedjenek, hanem állandóan folytathatók legyenek. „Más alkotmányos nemzetek példáin látjuk.

¹⁰ Informationsprotocoll, 1847 február 6., május 5. Barta, i. m. 114—115. l.

¹¹ Viszola, i. m. II. köt. CCXVIII—CCXX., 1124., 1139. l.

¹² Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből*, Genf, 1864. II. kötet. 466—467. l.

¹³ A meghívást a Kör február 21-i rendkívüli közgyűlése lelkesedéssel fogadta el. L. jegyzőkönyvek, i. h.

¹⁴ Barta, i. m. 122. l.

¹⁵ Közzölve Barta, i. m. 137—140. l., az eredeti: Orsz. Levéltár, Vörös Antal gyűjt. 35/a. szám alatt.

hogy ha valamely — bár speciális — célra párt alakult, annak legelső gondjai közé tartozik egy kört alkotni (ott Clubbnak nevezik), mely a párt folytonos létezésének megtestesült jelképe legyen.“

Az ellenzéki összpontosítása, szervezett egységének biztosítása: ez tehát az Ellenzéki Kör feladata Kossuth szerint. Mindjárt a március 15-i konferencia megmutatta, hogy ennek a feladatnak fényesen meg tudott felelni. A résztvevők száma 1200 volt, nagyobb, mint bármely megelőző ellenzéki összejövetelen. Kossuth nyitotta meg a vitát; Lónyay, Eötvös, Szemere, Klauzál és Pulszky felszólalása után hattagú bizottságot küldtek ki a program kidolgozására. Az ellenzéki nyilatkozat létrejöttének további részletei ismeretesek. A litografált programot egyébként a rendőrség azonnal lefoglalta.¹⁶

Az Ellenzéki Kör a nagy tanácskozmány előestéjén, március 14-én közgyűlést tartott.¹⁷ Nem csak az előkészítő munkában, de a további szervezésben is állandóan központi szerepe volt; hogy ezt betölthesse, elsősorban a tagfelvételt könnyítette meg: a bonyolult ajánlási rendszer helyett vidéken előbb aláírási íveket, majd egyszerűen csak „résztvény-köteleztvényeket“ köröztetett s így szervezetét az egész országra kiterjesztette, ami elődjének nem sikerült.¹⁸ A Kör agitációjának a kormány a bevált kerülőúton, a cenzúra által próbál gátat vetni, a kancellária meghagyja a cenzori kollégiumnak, hogy „intézkedni el ne mulasszon, ne hogy az Ellenzéki Körről, mely legfelsőbb engedelem nélkül alakult, akármilyen alakban és módon említés tétetni ... engedjék.“¹⁹ A pestmegyei választásokat mégis az Ellenzéki Körben készítették elő; a kortesek megvendégelése céljából aláírási íveket köröznek.²⁰ Az országgyűlés megnyitása után Batthyány az ellenzéki tanácskozmánynak Pozsonyba való összehívása helyett az Ellenzéki Körön keresztül adja ki a követi utasításokra, továbbá a királyi előadásokra, a városi ügyre és a törvényszékek koordinálására vonatkozó irányvonalakat.²¹

A Kör élénkebb politikai tevékenysége, politikai szervezetté alakulása, az ellenzéknek, mint pártnak megszületése nem jelentette az irodalom háttérbeszorítását, amint attól még másfél évvel előbb a régi Nemzeti Kör alapítói közül néhányan tartottak — hanem az irodalom, a költészet kiteljesedését. A nyílt politizálás új, erőteljes hanggal gazdagította a költészetet és a költők még ugyanennek a március 15-ének, az ellenzéki konferencia napjának — már ekkor emlékezetes dátum — estéjén az egész nap tárgyaló államférfiakkal együttesen adták ki a harc jelszavait. A költészet nyelvén Vörösmarty dörögte oda mindenkinek, aki még nem értette volna meg, hogy az ország, úgy, ahogy van, „fiainak nem hazája“. A Nemzeti Körből már ismert

¹⁶ Kónyi, i. m. I. 611—617. I. Informationsprotocoll, 1847. március 27., április 10., 17., 24., május 5., június 26. (Az utóbbihoz mellékelve az elkobzott ellenzéki programma teljes német fordítása.) Az ellenzéki nyilatkozat kidolgozására kiküldött bizottság nem 8 tagból állt, mint az Informationsprotocoll mondja, hanem csak 6-ból. V. ö. Barta, i. m. 22. 120—122. l., u. o. az ellenzéki program történetének legmodernebb feldolgozása.

¹⁷ Az Informationsprotocoll jelentése (közölve Barta, i. m. 276. l.) tévesen 15-re teszi a közgyűlés időpontját is. V. ö. jegyzőkönyvek az Orsz. Levéltár id. anyagában.

¹⁸ Informationsprotocoll április 12., közölve Barta i. m. 277—278. l. L. még az április 11-i ülés jegyzőkönyvét, i. h.

¹⁹ Barta, i. m. 140—141. l. A cenzorokat megintik, mert a *Pesti Hirlap* meghirdette a Körben a Medárd-napi vásár alkalmával rendezett vitaestéket.

²⁰ Informationsprotocoll, 1847. szeptember 6., október 8. Barta, i. m. 288, 291. l.

²¹ 1847. december 5-i rendk. közgyűlés.

„Ország háza“ elszavalása után azután „egy buzgó óhajlás nyilvánították most B. J. (Besze János) által, mely roppant visszhangra lelkesíté az egész társaságot. Petőfit, a nép magasztos lelkű költőjét akarták hallani. Engedett a közkívánságnak s szólott „a nép nevében“ ...²²

A délelőtti vitát megnyitó Kossuth és az estélyi hangulatot ünnepélyes elhatározássá forraló két költő személyében jött létre életnek és irodalomnak az a szoros egysége, amely nélkül nem volna érthető az úgyszólván hiányzó polgári osztály nélkül egy év múlva megvalósuló magyar polgári forradalom. „Kossuth és Vörösmarty egyaránt Wesselényihez írt levelükben fejtették ki a jobbágyfelszabadításnak, elsősorban az urbéri szolgálatok megváltásának programját ...²³ — ahhoz a Wesselényihez, akit a Nemzeti Kör 1844 május 11-én tiszteletbeli tagjává választott — mint elsőt és egyetlen ebben a minőségben.

Élet és irodalom, politika és irodalom együttesen jelennek meg az Ellenzéki Kör könyvében, az Ellenőrben. Az ellenzéki program teljességét ez foglalja magában és nem az ellenzéki nyilatkozat, amely ennek a könyvnek egyik, de nem egyetlen fejezete. Az Ellenőr a Nemzeti Körtől az Ellenzéki Körig folytatott ellenzéki viták közös, kiforrott terméke. Így, egységesen, politikai és irodalmi tartalmát egybefogva még egyszer sem méltatták ezt a művet — pedig csak ilyen egységben, csak összefüggésben és nem politikára és költészetre széttagolva értjük meg belőle az egész évtized törekvéseit, azokat az eszméket, amelyekkel a társadalmi átalakulásért és politikai függetlenségért írói, költői és államférfiai vezetésével a nemzet negyvennyolcban harcba indult.

Az Ellenőr külső története a Pesti Körben kezdődik, 1846 októberében. Eleinte — a Pesti Kör elveinek megfelelően — irodalmi „album“ lett volna és célja többek között a kör anyagi erőinek felfrissítése. „A „pesti kör“ hatalmasat kívánván lendíteni financiaiális ügyein, jövő évre kör-album-ot szándékozik kiadni, mellyhez a körnek legjelesebb írótagjai, vannak pedig ezek nem csekély számmal, elmeszüleményeikkel járulandnak.“ A terv egy hét múlva már határozattá vált: „A „pesti kör“ mult hétfői ülésében a Kör-album kiadása csakugyan elhatározottatott. A jelenvolt írótagok közül többen ajánlkoztak ingyen dolgozatokkal járulni a vállalat elősegállítására, minek hasznában ugyan-csak a körtagok fognak ismét részesülni. Voltak néhányan (számra kevesen), kik a vállalatától munkásságukat megtagadni jónak vélték, okul adván, hogy az írótól, ki tollából él, nem lehet kívánni, hogy csak félives beszélyt is adjon, mellyért legalább 10—15 pftot kap; midőn más tehetségek legfőlebb 5—10 pftot irnak alá. Nem mondjuk, hogy ezen okoskodás alapjánküli, sőt más körülmények közt egészen helyén is van; ez esetben azonban nem alkalmazható, miután a „pesti kör“ jobbadán írókból állván, írói testületet képez s így az írók ... csak önmaguk javára adakoznak ...“²⁴ A zsebkönyv gondolatának keletkezését hasonlóan adja elő Bajza is az Ellenőr előszavában:²⁵ „E zsebkönyv eszméje a Pesti Körben keletkezett s miután a Pesti és Nemzeti Körök

²² *Életképek*, 1847. március 20. I. köt. 389—390. I.

²³ Waldapfel József: *Vörösmarty, Petőfi és a szabadságharc. Magyar századok*, 1948. 220—221. I. V. ö. még Waldapfel J.: *Élet és irodalom. Fórum*, 1948. 161—165. I.

²⁴ *Életképek*, 1846. október 17., október 24. VI. köt. 508., 538. I.

²⁵ *Ellenőr*. Politikai zsebkönyv, a' pesti Ellenzéki Kör' megbízásából szerkeszté Bajza. Németsországbán, 1847. I. I.

Ellenzéki cím alatt egyesültek, az Ellenzéki Kör is magáévá fogadta annak ügyét, mind azon határozatokkal együtt, amelyek iránta már előbb a Pesti Körben hozattak. E határozatok egyikének következtében a szerkesztéssel én bizattam meg, teljes hatalommal, azon egyedüli kikötés mellett, hogy az ellenzéki szellemben legyen szerkesztve.“

A könyv kiadását tehát a Pesti Kör határozta el, de az akkor még első-sorban irodalmi kiadvány lett volna, amely „beszélyeket“ is közöl és nem utolsó sorban a benne foglalt írói művekből várható anyagi haszon is szerepet játszott volna kiadásában. Az, hogy az egész mű határozottan politizáló, „ellenzéki szellemű“ legyen, már az új társaság kikötése volt.

Az eszme megvalósításáig azonban még hosszú út vezetett, amiben ismét szerepe volt az anyagi kérdésnek, a költségek előteremtésének. Májusban még úgy tudják, hogy az Ellenzéki Kör könyve nem jöhet létre, mert az írók honorárium nélkül nem hajlandók dolgozni. Pedig ekkor Kossuth már három cikket adott át a könyv számára (Adó, Örökváltság, Képviseleti rendszer), a „borsodi második alispán“, Szemere Bertalan az indigenátusról írt, ezenkívül Nagy Károly, Perczel Móric, Pulszky Ferenc, Hunfalvi János, Vörösmarty és Petőfi ígérték meg közreműködésüket. A könyvben kerülné közlésre Kisfaludy dolgozata is az 1809-es nemesi felkelésről, amely eddig nyomtatásban nem jelenhetett meg.²⁶

Ugyanekkor Fényes Elek egy „könyvkiadó egyesületet“ akar életrehívni 24 000 forintos, 24, egyenként ezer forintra szóló részvénnnyel biztosított alaptőkével. A könyvkiadó egyesület egyrészt az Ellenzéki Kör anyagi ügyeit lendítené fel, másrészt ellenzéki írók már elkészült műveit — nyilván azokat, melyeket később az Ellenőrben nyomattak ki — hozná nyilvánosságra, végül a pesti könyvkereskedők monopóliumát is megdöntené.²⁷

Az Ellenőrtől függetlenül is anyagi gondokkal küzdött az Ellenzéki Kör, mégpedig elsősorban a két elődjétől átvállalt 4000 forintot kitevő adósság miatt. Ennek kiegyenlítését a február 21-i közgyűlés úgy próbálta elérni, hogy határozatot hozott „örökös tagság“ bevezetéséről: az örökös tagok egyszerűsmindenkorra 200 forintot fizettek volna s így 30 örökös tag jelentkezése esetén a terhektől is megszabadult volna a Kör, meg az irodalmi tervekre is jutott volna.²⁸ A terv azonban nem sikerült, mert örökös tagok nem jelentkeztek, úgy, hogy végül 5000 forintnyi kölcsön felvétele mellett döntöttek, melyből 4000 forintot az adósságokra, ezret a „köri könyvre“ lehetett fordítani.²⁹ A kölcsön iránti tárgyalásokat Teleky vezette, ő szerezte a jótállókat, de a pénzt nem a sajátjából adta, mint azt az egyik kémjelentés állítja.³⁰

A rosszindulatú besúgóí jelentésekből általában nem kell mindent szó szerint elfogadnunk. Mégis tény, hogy az Ellenőr kiadásához szükséges pénz — legalább is teljes egészében — nem sikerült a Körnek fedeznie. A tervezett könyv szerkesztője találta meg végül is megoldást, amelyről az 1847 június 1-i választmányi ülés jegyzőkönyve így számol be: „Bajza József, mint az ellenzéki kör Albumának szerkesztője, jelentette, hogy miután a Körnek nem sikerült annyi kölcsönt kapni, hogy belőle a tervezett album kiállítási költségei

²⁶ Informationsprotocoll, 1847. május 5.

²⁷ Informationsprotocoll, 1847. április 16. Barta, i. m. 277. l.

²⁸ Informationsprotocoll, 1847. február 22. Barta, i. m. 275. l.

²⁹ 1847. április 11-i rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve.

³⁰ Informationsprotocoll, 1847. május 29.

is kiteljenek s a Kör nem lévén azon állapotban, hogy a könyvet saját költségén kiadhassa, ügyekezett annak kiadását más uton eszközölni, és sikerült neki kiadót találni. Ezen kiadó, a Kör albumának kiadását következő feltetelek alatt vállalja el:

1) Ki fizetvén a szerkesztői és írói díjakat, átveszi a könyvet kárra haszonra, azaz, ha nyeresége lenne belőle, ahoz a Kör semmi igényt ne tartson, ha kára lesz, az a Kört nem fogja terhelni.

2) Azon feltétel alatt, ha azon 500 s néhány példány elkeltét biztosító aláírási ív szerint az aláírt példányok árát az ellenzéki Kör, a mennyiben behajthatja, behajtandja.

3) Ha a Kör segédkezet nyújtand a kiadónak előfizetők gyűjtésében, és a kész példányok eladásában...

Maga a szerkesztő ur pedig azt ígérte, hogyha az egyesület a kiadónak a föltételeit elfogadja, a könyv czimlapjára nyomtatandja a kör firmáját, s megmenti az egyesületet háromszoros compromissiótól, mely a könyv ki nem adásából rá háromlani fogna. Ugyancsak a kör compromittáltatnék az írók előtt, kik felszólítottak díj melletti írásra s a könyv ki nem adatása esetében, munkájok kárba veszne; compromittáltatnék a közönség előtt, hogy a kör e vállalathoz hévvel nyult, s midőn a hév elmúlt, abban hagyta, s végre compromittálná, hogy olyasmit hagyott abba és nem pártolt, mi ellenzéki nézeteket és elveket fogott volna a hazában terjeszteni, következőleg olly elveket és nézeteket, mellyeket az ellenzéki körnek bevallott nevénél fogva a sajátjai gyanánt kell tekinteni.

Melly feltételek a választmány által egész kiterjedésükben elfogadtattak."

A besúgói jelentések szerint a Kör könyvének kinyomtatása iránt Geibel pesti könyvkereskedő fog intézkedni.³¹

A kötet tartalma tehát 1847 nyarán össze volt állítva, nyomtatása az év végén történt és terjesztése 1848 elején kezdődött meg. A könyvkereskedői hirdetésekben magától értetődően csak március után olvasunk róla. Úgy, ahogy megjelent, egységes egész és nem csak politikai kiadvány, de irodalmi mű is. A nemzet égető kérdéseit illetően egységessé kovácsolódott vélemény nem egy pontokba foglalt program velős ridegségével jelenik meg benne, hanem sokszólamú karon keresztül hangzik fel, melyben szóhoz jut mindenki, aki a negyvenes évek politikai és irodalmi életében szerepet játszott — és egyben mindenki, aki a Nemzeti Kör mozgalmát elindította és végül is sikerre vitte.

Nemcsak a négy programcikk — Előszó, Az ellenzék, különösen a magyar, Fáy Andrástól, A magyar politikai pártok értelmezése Deregnyeitől (Kossuth) és a kötet végén helyet foglaló Ellenzéki nyilatkozat — foglalja össze az ellenzék terveit, amelyekkel a következő országgyűlésre felvonulni készül; ugyanebbe az egységbe illeszkednek a politikai és gazdasági szakcikkék is, amelyeknek szerzői személyükkel is méltóan képviselik az ellenzék vezérkarát: Kossuth, Eötvös, Szemere Bertalan, Lukács Móric, Szalay László, Irinyi József. De nem véletlen ötletszerűség folytán kap helyet benne a két történelmi cikk sem: Kisfaludy fentebb idézett levele és Horváth Mihály álné-

³¹ Informationsprotocoll, 1847. június 28. — A megjelent könyvről a *Honderü* 1848. február 5-én ad először hírt. A *Pesti Hirlapban* 1848 március 10-étől kezdve több egymás után következő számban hirdeti a Kilián-féle könyvkereskedés (és nem Geibel). A hirdetésben közölt tartalomjegyzéken Kossuth és Petőfi neve vastag betűkkel ki van emelve.

ven írt tanulmánya az 1802-i országgyűlésről. És szervesen illeszkednek a politikai zsebkönyv egységes tartalmába a versek is. Garay János invokáció-szerű strófája szinte a költő nyelvén megismételt előszó:

Föl tehát, ha még egy szikra benned,
Föl keletnek népe, tette fel!

Vörösmarty „*Mi baj?*“ című versében ismét felcsendül a nemesség felelősségrevonása, mint az „*Ország házá*“-ban:

*Hol a hű szorgalom
S szent indulat,
Emelni s védeni
Országodat?*

*Hej! adni másnak is
A jog terén
S nem tűrni a jogot
Bitor kezén?*

A vallási kérdést és különösképen a vegyes házasságok kérdését Szalay László cikke után Vajda Péter élehangú szatírája nem véletlenül helyezi még élesebb világításba:

*Ismeretes, hogy a pénz mindenhol báj erejű, de
Főleg az egyházak népénél... Hirdeti Judás.*

Petőfi három verséről, amelyek közül egyik még az emlékezetes március 15-i ülésen hangzott el először, szinte felesleges mondani, hogy már címükben is programot jelentenek: A m(ajtény)i sikon, Dalaim, Palota és kunyhó. És végül Vörösmarty Moore Tamás-fordításának néhány sora, ha közvetlenül Petőfi e három költeménye után olvassuk, már szinte harci riadóként hangzik:

*Még egyszer vérharcaidat megvívni, szabadság
A magas istennek színe világa előtt.*

Költők és politikusok, gazdászok és történészek hangja tehát páratlan egységben szólal meg az Ellenőrben. Vajjon van-e még egyetlen politikai programkiadvány a világirodalomban, amely ennyi verset tartalmaz? Szépirodalom és politikai irodalom, amely Széchenyi és Kisfaludy idejében még külön utakon haladott, Vörösmarty és Teleky vezetésével a Nemzeti Körben egyesül. Ha másért nem, már ezért is érdemes volt 1845-ben vállalnia átmenetileg az irodalomellenesség vádját a Körnek.

De másfelől ennek a költészetnek, a zajos fiataloktól vissza nem riadó írónak, Vörösmartyaknak, Telekyeknek, Eötvösöknek a hatására született meg a magyar politikai irodalom — legalább is annak modern formája. A hírlap is irodalmi mű lett olyan mértékben, amilyenben a regény és a tárcza politizálni kezdett. Csak hasonlítsuk össze a harmincas évekből szinte változatlanul „átmentett“ Nemzeti Újság stílusát a Pesti Hírlapéval. A magyar próza stílus kialakulása itt és ekkor fejeződött be, hála a hírlapirodalomnak és az „irodalomellenes“ Nemzeti Körnek.

És hogy ez a formájában megújult politikai irodalom tartalmában ismét csak a Körben kiérlelt eszmék útján meddig jutott el, azt is az Ellenőr egyik cikke mutatja:

„Az ipar készítményei után járni szokott nyereség három tényezőnek is, úgy mint a tőkének, a leleményes és tárgyhoz értő észnek és a munkának

közös productuma. a méltányosság tehát azt kíváná, hogy a nyereségből e tényezők mind egyikének arányos rész jusson. De ez nem történik; a dolog jelen állásában a tőke elnyeli a nyereségnek csaknem egészét, az észnek aránylag csekély részt, a munkának ugyszólván semmit sem hagyván abból, mert a munkabér alig lévén elegendő a munkás élelmére, az nem egyéb a gyárak élő gépeinek fentartására megkívántató költségnél, s azt nyereség-osztaléknak tekinteni szintolly kevéssé lehet, mint a mezei gazda által ígás marhájának adott takarmányt. S a jelen viszonyok közt a munkás előtt el van zárva minden út ez igazságtalan osztály rectificatioját sürgetni. Míg a tőkepénzesek és gyárurak egyetértése a munkabérnek lehető legalacsonyabb fokra lenyomása iránt törvényes akadályt nem ismer, a munkás osztálynak bére javítását tárgyzó követelése, ha egyesektől jő, elbocsáttatást s végromlást von maga után, ha pedig tömegektől ered, lázadásnak kereszteltetik s a törvény büntető keze által sujtatik. Más részről a kézműves tulfeszített szorgalommal sem képes versenyezni a gyárnok gépeivel és tőkéivel, saját munkája után tehát el nem élhet, s hogy megélhessen, a munkáját használni kívánó gyárnok önkénye alá kell hajolnia. Ekkép . . . a nem épen vagyontalan középrend is a proletariatus felé vonatik.“ Igaz, az utopista szocializmus eszméi ekkor már nem egészen ismeretlenek Magyarországon sem. És Lukács Móric, akinek cikéből czekeket a sorokat idéztük, egyike a legelsőeknek a magyar saint-simonisták sorában.³²

A program megvalósítása azonban már nem egyedül az Ellenzéki Kör érdeme. Mint ahogy Lukács Móric cikke is reformista megoldást javasol, a Kör sem jutott túl a reformpolitikán s még az Ellenőr javaslatait is túlhaladta már az idő, amikor a könyv megjelent.

Március 9-én, amikor a 12 pontot az Ellenzéki Körben először megfogalmazták, már az Ellenőr tervezése in a Kör maga is túljutott. Ahhoz pedig, hogy a habozó országgyűléssel szemben a valóságba is átvigye őket, egy újabb, a körön kívüli lendítő erőre volt szükség: az ifjúságra.

Február elején a Nemzeti Kör még hagyományos keretek között tartotta meg bálját a „redouteremben“.³³ Február végén kitört a párizsi forradalom.

IV.

Radical-Kör és Eggenlősegi Társulat

„A párizsi februári forradalom Kossuth Lajosnak szárnyakat adott és a pozsonyi országgyűlés reformmunkáját kiemelte a kátyuból, amibe jutott, de a régi reformprogramm határain alapvetően és elhatározóan nem ment még túl sem Kossuth, sem az országgyűlés . . . A döntő lökést a március 13-i bécsi és a március 15-i pesti forradalom adja meg.“³⁴

A döntő fordulatot nem a rendi formák közt ülésező pozsonyi országgyűlés, hanem a pesti nép idézi elő és nem az alsótábla üléstermében, hanem az Ellenzéki Kör helyiségeiben. Ha nem akarunk hézagot hagyni a Kör történetében, kénytelenek vagyunk legalább rövidre fogva összevonni a jól ismert eseményeket.

³² Turóczy-Trostler József: *A saint-simonizmus magyar visszhangja*. Irodalomtörténet. 1949. 268—279.

³³ *Pesti Divatlap*. 1848. február 13. 219. I. A bál jövedelmét az Iparegyesület javára tőkésítették, „Ellenzéki Köralapítvány“ név alatt. *Honderő*, 1848. február 13.

³⁴ Révai József: *Magyar szabadság — világszabadság*. I. m. 177—178. 1.

Kossuth zseniális gondolata volt, hogy a reformok ügyét az Ellenzéki Kör segítségével emeli ki a nemesi tehetetlenség kátyújából.² Az Ellenzéki Kör a radikális ifjúság segítségével adott lendületet a veszteglő pozsonyi tanácskozásoknak. Az Ellenzéki Kör március 4-i³ választmányi ülésén határozatot hoztak, hogy az országgyűlés munkáját erőteljes fellépéssel segítik elő. A segítség módjairól azonban eltértek a vélemények. Ekkor az ülést félbeszakította Kossuth március 3-i beszédének megérkezése, amelyet nagy lelkesedés közepette olvastak fel. Azonban „határozottan kifejezé az egyesület, hogy a nemzeti alkotmány ezen tervét, közös teherviselést, esküdtszéken alapuló bünvádi eljárást, képviseleti rendszert egyenlőség alapján, pesti évenkénti országgyűlést képező főoszlopokat, s az egész alkotmányt megerősítő boltozatot a szabad sajtó nélkül csakán maradottnak tekinti”.

Kossuth tehát történelmi fontosságú beszédével — amelynek a pesti közvetlenül megelőző bécsi forradalomra is nagy hatása volt — jelen volt a nagy fordulat kezdetén Pesten is. De már az Ellenzéki Kör is egy lépéssel túl akart menni Kossuth javaslatain, s méginkább hajlott a javaslatok radikális továbbfejlesztése felé az ifjúság. A további eseményeket illetőleg Vahot Imre előadását választjuk alapul, mert a Kör szerepét illetőleg ez a legteljesebb.⁴

„Az országgyűlési teendőinket közakarral megállapított, nevezetes alsótáblai felírás híre köztünk is rendkívüli lázállapotot idézett elő. Nemcsak magánkörünkben, de az utcákon, nyilvános társalgási helyeinken is, különösen a legradikálisabb szellemű polgártársakkal, a mintegy 700 határozott hazafiui jellemű taggal dicsekhető(!) ellenzéki körben és a szabadságáért szinte életét is feláldozni kész lánglelkű ifjúságunk főgyűlhelyén, az uriteczai kávéházban, nagy tömegekben összpontosult hazafiak mindenféle a legélénkebb tüzi vitatkozással lelkesültek a világrendítő események fölött...” A forradalmi elvek győzelmét a Kör 9-én este lakomával ülte meg. „Mintán a terem két szögletében felállított Bihary- és Egressy-féle magyar zenésztársaság a Rákóczy-indulót s a Marseillaiset roppant éljenzés s dörgő tapsok közt eljátsza ... egymást érték leginkább a nép érdekében emelt pohárköszöntők. Fényes Elek sokkal többet kívánt, mint a mennyi az érintett alsótáblai felírásban foglalva volt, Vörösmarty, Garay, Csanády Ferenc s többen még olyanok is, kik körünkben az előtt soha nem hallták magukat, a legszabadabb szellemű nyilatkozatokkal álltak elő.”

Két nappal a forradalmi nyitány után az ifjúság íveket kezdett köröztetni egy politikai lakoma rendezése céljából. „Az ellenzéki kör tagjai egyesülésre s a lakoma s egyéb teendők fölötti tanácskozásra hívták fel az ifjúságot, melly márcz. 13-án mindenféle osztálybeliekkel egyesülve nagy sokasággal jelent meg a kör termeiben. Ezen legkülönbözőbb elemekből összeolvadt népgyűlésben Klauzál Gábor és Nyáry Pál ... azon többek által feszegetett kíváнат ellenében, miszerint a fővárosiak több ezer polgártárs aláírásával rögtön kérelmezést (petítiót) nyujtsanak be az országgyűléshez több a felírásba nem foglalt reformpontok iránt is — indítványozák, hogy a minél nagyobbserű

² Fekete Sándor: *A márciusi fiatalok*. 1950. 33. l.

³ Barta, i. m. 81. l. V. ö. az 1848. március 4-i ülés jegyzőkönyvét (teljes egészében közölve Barta, i. m. 629—630. l.).

⁴ Örömhangok. *Pesti Divatlap*. 1848. március 19. V. ö. még Fekete, i. m., Ferenczi, i. m. III. 191—203. és u. a. *Petőfi a márciusi napokban*. *Petőfi-Múzeum*, 1890. u. a. *Az ellenzéki kör estélye*, u. o.

s országos erővel leendő föllépés tekintetéből a kérelmezési ívek előbb hon- szerte köröztessenek s úgy aztán még a munkás nép aláírásaival is megfonto- sitva és szentesítve, küldessenek föl az országgyűlés színe elébe ... E nap estvéjén az utczákon népcsoportosulás, s a polgárság részvéte szembetűnően növekedett, a nemzeti kívánságok mindinkább szaporodtak.“

A kívánságokat Irinyi József foglalta össze a 12 pontban. Innen kezdve a források erősen eltérnek; valamennyiből kitűnik azonban a leglényegesebb: az Ellenzéki Kör megtorpanása a cselekvés pillanatában. A március 14-i ülés- sen a Kör — most már Klauzál Gábor javaslatára — újra halasztó határo- zatot hoz és további aláírásgyűjtésbe kezd. Az ifjúság azonban az ülés után, éjjel, a Pilvaxban elhatározza a cselekvést s másnap diadalra viszi a for- radalmat.

A forradalom tehát — noha történelmi feltételei a kor viszonyaiban, elvi előkészítése pedig az Ellenzéki Körben adva volt — ugrásszerűen, hirtel- len jött létre. Hajtóereje pedig az ifjúság és a pesti nép.

Ezt a hirtelen előretörő erőt most már kénytelenek vagyunk egy kissé közelebről is meghatározni, anélkül, hogy a márciusi fiatalok történetét, — amely nemrég részesült kimerítő feldolgozásban⁵ — teljes egészében meg- ismételnénk. Nem szervezett, alapszabályokkal működő társaság ez, mint a Kör. Eredete az egyetemi hallgatók Lovassykéhez hasonló társaságaira megy vissza — ezek egyikének, a Pesti Magyar Társaságnak jegyzőkönyvei megvannak. Elnökük Elefánty Sándor volt, tagok: Nyáry Albert, Bulyovszky Gyula, Sükei Károly, majd végül Vasvári Pál. Az összejöveteleket hetenkint kétszer, kedden és csütörtökön tartották — mert akkor nem volt délutáni óra az egyetemen — a Trattner-Károlyi nyomda úriutcai bejáratától jobbra levő helyiségben. 1847-ben azután áttették székhelyüket a Pilvax-kávéházba, amely már előbb a Tízek Társaságának székhelye: Petőfi, Jókai, Tompa, Lisznyai, Kerényi, Pákh, Bérczy, Pálffy, Degré, Obernyik csoportjáé, meg a hozzájuk csatlakozott jurátusoké. Jurátusok és diákok, meg fiatal írók itt vitatják meg az eseményeket és terveiket — a Nemzeti Körnek csak ritka vendégei. Nyílt ajtók mellett hangoztatott radikális eszméik miatt 1846-tól kezdve rendszere- sen figyelteti őket a kormány.⁶ Ők azok, akik „tudatosan nevezik magu- kat fiatal Magyarországnak, a reformok részletein túl vannak már, mert meg- győződésük, hogy ebben az országban minden rossz és mindennek meg kell változnia. Velük a vallás és nemzetiség régi fogalmai helyébe a világszabad- ság gondolata lép, mely az országban legelső sorban a jobbágy szabadságát követeli rögtön és teljesen, tekintet nélkül a politikusok fortélyaira és intrikáira ...“⁷

1848 márciusi napjaiban a fiatalok szabad társasága meg az Ellenzéki Kör úgy működik egymás mellett, mint egy parlament — pillanatnyilag az igazi parlament, szemben a veszteglő pozsonyival — alsó és felső háza. A Pil- vax határozatait az Ellenzéki Kör ellenállással fogadja, de a megtörtént és végrehajtott határozatokat ünnepélyesen szentesíti.

⁵ Fekete Sándor: I. m. 1950.

⁶ Informationsprotocoll, 1846. január 20., január 23., Fekete, i. m. 22—29. l. L. még Thallóczy Lajos: *Vasvári Pál és a pesti egyetemi ifjúság*. Nyáry Albert: *A magyar forra- dalom napjai Pesten*, 1848. Ferenczi, i. m. II. 254—268. l. A Pesti Magyar Társaság jegyző- könyve (1843—44.) az Orsz. Széchényi Kvt.-ban, Fol. Hung. 7. jelzet alatt.

⁷ Mód Aladár, i. m. 138—139. l.

Március 15-én este — miután a forradalom tetteleg befejeződött — az ünnepélyesen kivilágított Ellenzéki Körbe siet mindenki. A Kör erkélyét transzparens díszíti Vörösmarty Szabad sajtó c. epigrammájával. Előtte vonul fel a nyomdászok száztagú menete, hogy Petőfit üdvözlje. Vahot szerint csak az Ellenzéki Körben értesült az ifjúság a bécsi forradalomról, ott hallotta „nagy vezérünk Kossuth ausztriai hódításának szinte varázslatként feltűnő híreit“.⁸ És még ugyanezen az estén jelentkeznek a Gyűlde vezetői — kérve felvételüket az Ellenzéki Körbe, amit az Ellenzéki Kör „illő megrostálással“ el is fogad. A két kör helyisége egymás mellett van, csak a ház falát kell áttörni, hogy egészen összeolvadjanak. A Pesti Divatlap már az összes egyesületeket a Körben szeretné egyesíteni s számára külön, negyven tereméből álló házat építeni.

Mások azonban bizalmatlanabbak a reakció még alig kihült fészkével szemben, mert „mutat a história példákat, miszerint gyakran történtek ilyenü csatlakozások a győztes párt megbuktatására“. Bajza írja később, hogy mikor a „hires Körmöczi kanonok szónokolt és a Gyűlde magát a Körnek kegyelmébe ajánlá“, fázott „e jelenettől“ és nem is látta senki „semmi Gyűldehőssel kezet szorítani“. Az események őt igazolták: Illucz Oláh megváltozott című újságjában, a Nemzetiben sem változtatott a régi politikán, Körmöczit pedig, aki a Gyűlde csatlakozását bejelentette, kormánykörökben úgy ismerték, hogy „der Regierung vollkommen ergeben“; a szabadságharc alatt „a fejedelem és a trón érdekében fejtett ki tevékenységet“ s ezért Lipót-renddel tüntették ki...⁹

Az Ellenzéki Körben március 16-án miniszterlistát is állítottak össze, amelyen Széchenyi nem szerepelt, Deák belügy-, Kossuth ipar- és közlekedésügyi, Pulszky pénzügy-, Szentkirályi kultusz-, Szemere Bertalan nevelésügyi, Perényi Zsigmond igazságügyi-, Nyáry Pál rendőr-, Teleky László hadügy-miniszternek, Eötvös József pecsétőrnek volt javasolva.

Az Uri-utcát a Pesti Divatlap Kör-utcává óhajtja átkeresztelni. A következő néhány napban az eleven élet tovább zajlik a Körben: „feltett kalapokkal még mindig népgyűléseket tartunk itt, melyekben szónokaink székre állva hirdetik a szabad ígét.“ Igaz, minden rémhír is „mi városunkban terjedez, az ellenzéki körre, mint kutfőre száll vissza“. 20-án ívet fektetnek fel a Körben, melyben követelik, hogy az országgyűlés Pestre jöjjön.¹⁰ De a vezetést épügy, mint az agitációt, lassanként átveszi a Közcsendi Bizottmány. „Az ötven tagu budapesti forradalmi testület heteken keresztül központi politikai vezetője volt az országos népmozgalomnak.“¹¹

Csak akkor változott meg a helyzet, amikor a Közcsendi Bizottmány átadta helyét a Pestre költöző minisztériumnak. Míg márciusban a pesti nép egységesen áll a Közcsendi Bizottmány mögött, valahányszor a nehezen kivívott jogok valamelyikének megvédéséről van szó, addig áprilisban megkezdő-

⁸ A későbbi visszaemlékezések szerint a bécsi forradalom híre már 14-én este megérkezett s ez indította el a forradalmat. Vahotot az egykorú lapok nem cáfolják meg. L. még Ferenczi, i. m. 206. l. A továbbiakra: Kléh István: *A pesti forradalom története 1848-ban*. Pest, 1848. *Pesti Divatlap*, 1848. március 23. Birányi Ákos: *Pesti forradalom*. Pest, 1848.

⁹ Kossuth *Hirlapja*, 1848. december 14. Informationsprotocoll, 1846. augusztus 1. Szinnyei: *Magyar írók*.

¹⁰ *Életképek*. 1848. március 26. *Pesti Divatlap*, március 21.

¹¹ Révai, i. m. 179. l.

dik a pártcsoporthoz felvonulása a kormánnyal szemben, amelynek tagjai közül egyedül Kossuth örvend osztatlan szeretetnek. „Jelenleg következő politikai clubbok léteznek fővárosunkban: ministeriális clubb, mely titkolózik, a mérsékelt ellenzéki (most már radikál) kör-clubb, mely ... nagyobb részint észarisztokraták — tekintélyekből áll, egyedül ennek hódol s ellenkező véleményt nem tűr, polgári clubb, mely a béke s megállapodás mellett küzd; katonai, melynek akarátát, gondolkodásmódját nem lehet kiismerni; és végre a fiatalság clubbja, mely az ellenvéleményeket tiszteletben tartja, kezet nyújt minden becsületes szándék kivívására, mely első akar lenni, hol a dicsőség kivívásáért vért, életet kell áldozni.“¹²

Persze, a „clubb“ elnevezés itt nagyrészt csak átvitt értelmű; igazán szervezett társaság egy van közöttük: a Radical-körre átalakuló Ellenzéki Kör — és egy szerveződő, formát kereső, amelynek még neve sincs: az ifjúságé. Az előbbinek már sajtója is van: régi „hivatalosa“, a Pesti Hírlap helyén egyre inkább a Márczius Tizenötödike, meg a Pesti Divatlap; az utóbbi egyelőre a Petőfi és Jókai által még egyetértésben szerkesztett Életképek fölött rendelkezik, de eszméinek egyre több teret nyer a Márczius Tizenötödikében is.

1848 április 16-án Teleky elnöklele alatt tartott közgyűlésen a Kör nevét *Radical-körre* változtatta; a nevet Nyáry Pál indítványozta. Először ugyan a „democrata-kör“ nevet indítványozták, Vörösmarty pedig a *népkör* nevet hozta szóba. „A radical-névnek azonban megvan saját bizonyos és határozott értelme. Ha a ministerek azt úgy, és azon értelemben fognák elfogadni, mint a melyben e szó Európában ismeretes, akkor mi őket ... határt nem ismerő tapsviharral fogjuk üdvözölni. A radical párt első és legfőbb characteristicája az, hogy a midőn elveit a törvényhozásban alkalmazni akarja, nem ismer fennálló historiai jogokat, hanem egyedül azt tekinti, a mi az országra nézve hasznos, üdvös és nyereséges.“ „És most ama nagy kérdés fog fölmerülni — mondja végül beszámolójában a Márczius Tizenötödike — valljon a ministerek, kik Esterházy Pált és Mészárost kivéve mindnyájan körtagok, el fogják-e vállalni a radical-nevet?“¹³

A Kör tehát politikai klub és politikai párt egyben — de nem feltétlenül kormánypárt, amint az már a közgyűlési beszámolóból is kicsendül. És eleinte az ifjúság is bizalommal van iránta: Petőfi is belép és május 7-én választmányi taggá választják. Naponta feljár a körbe.¹⁴ Hatalmasan disputálnak — csak úgy röpködnek a „barrikád, republika, lámpás, guillotine“ szavak. A pesti kispolgárok egy része előtt ezért „nem épen kedves testület“. Az újonnan belépett tagok közt szerepel Vasvári Pál, Madarász László és Nyáry Albert is.¹⁵ A 60 tagú választmány tagjai közt van Petőfin kívül Jókai, Nyáry Pál és Perczel Mór.¹⁶ A május 29-i választmányi ülésen Robespierre három

¹² *Életképek*, 1848. április 16. *Pesti Divatlap*, 1848. április 22. V. ö. még Heckenast Gusztáv: *Márcziusi radikálisok. Valóság*, 1946. október 1—6. l.

¹³ *Márczius Tizenötödike*, 1848. április 22. Az április 16-i közgyűlés jegyzőkönyve az Ellenzéki Kör jegyzőkönyvében: itt folytatódna a Radical-kör üléseiről szóló feljegyzések is, egészen a feloszlásig. 1848. március 4. és április 16. között nem írtak jegyzőkönyveket, tehát „hivatalos“ ülések nem voltak, ami szintén arra mutat, hogy a Kör csak tekintélyvel járult hozzá az ifjúság által mozgásba hozott átalakuláshoz. (Orsz. Levéltár, i. h.)

¹⁴ Ferenczi Zoltán: *Petőfi az egyenlőségi társulatban. Petőfi-Múzeum*, 1891. 118—127. *Radical-lap*, 1848. június 25.

¹⁵ 1848. április 27-i választmányi ülés jegyzőkönyve, i. h.

¹⁶ 1848. május 7-i közgyűlési jegyzők.

beszédének magyar kiadására köröznek aláírási ívet. Május 18-án rendkívüli közgyűlésen a Pesten tartózkodó lengyelek választmányának felkérésére Teleky, Perczel, Fényes, Vörösmarty és Irányi személyében bizottságot küldenek ki a lengyelek szabadságmozgalmának támogatására.

Ugyanez a rendkívüli közgyűlés Teleky indítványára elhatározza, hogy a minisztérium által felállítandó önkéntes sereg toborzását országos adománygyűjtéssel segíti elő és az agitáció előmozdítására az egész országba „emissariusokat” küld ki. Fényes Elek „egy vidéket minden díj nélkül magára vállalni ígérkezett”. A végrehajtást egy rendkívüli bizottmányra bízák, amelynek tagjai közé Petőfit, Vasvárit, Vörösmartyt, Tóth Gáspárt, Perczel Móricot is beválasztják. A bizottmány két ülést tart, majd elhatározza, hogy — miután az országos gyűjtést és toborzást maga a kormány kívánja irányítani, — az országos agitációról lemond és csak a Kör kebelében folytatja az adományok gyűjtését. Miske György helyettes elnök ezüstitárgyakat és arany óraláncát ajánlja fel azzal a feltétellel, hogy amikor majd az állampénztár a felajánlott értékek árát képes lesz visszatéríteni, azt fele részben a kisdédóvó intézet, fele részben az iparegyesület javára fordítják.¹⁷

A városi tisztújításon — jelöltje, Rottenbiller mellett — a Radical-Kör „compact erővel akar fellépni”.¹⁸ Az országgyűlési választásokra, meg az országgyűlési pártok alakulására azonban úgy látszik kisebb a befolyása: csupán új vendéglőjét ajánlja a honatyák figyelmébe július 1-én a Márczius Tizenötödike. Tanácskozhellyé, klubhelyiséggé válik, az aktív irányítás a fiatalok új klubjainak kezébe kerül, noha Petőfiék nem hagyják cserben a Radical-Kört sem: Madarász László és Vasvári Pál decemberig rendszeren befizetik tagdíjukat.¹⁹

De lelkesítő és bíráló beszédeiket már máshol mondják el: az általuk alapított Egyenlőségi Társulatban, amely a Pilvax-beli forradalmár ifjak társaságának egyenes leszármazottja. Az Egyenlőségi Társulat története nem tartozik szorosan össze a Nemzeti Körrel és utódaival, meg egybe is esik a politikai történet legfontosabb fordulataival. Csak mint a Radical-Kör ellenpólusa. az Ellenzéki Kör egykori „alsóházának” folytatása kell, hogy itt legalább rövid figyelemben részesüljön.

Az Egyenlőségi Társulatban szólal meg az ifjúság követelése, amikor úgy érzik — Petőfivel az élükön — hogy a katonaság ügyében, meg az olasz segély kérdésében az országgyűlés lejtőre viszi a forradalom, a nép ügyét. Kossuthot akarják kiszabadítani a kormány halogató, egyeztető politikájának börtönéből, az abszolútista reakció kivetett hálójából. A forradalom valóban akkor lendült újra előre, amikor Kossuth hajlott a szóra és az általa elindított mozgalomnak végül valóban vezére lett.

Az irodalom vonalán Vörösmarty és Petőfi szembekerülése a párja a fiatalok (Madarászek) és Kossuth elveket tisztázó szembefordulásának. „Vörösmarty a liberális nemesség költője, az Ellenzéki Kör egyik vezetője volt, tagja az abban szervezkedő ellenzékéből alakult kormánypártnak, és végülig bízott az egykori liberálisok vezetőiben, elsősorban a látszólag még

¹⁷ Bizottmányi ülés május 19—20. Választm. ülés május 27.

¹⁸ Márczius Tizenötödike, június 14.

¹⁹ Az Ellenzéki Kör pénztári könyve. Orsz. Széchényi Kvt., Fol. Hung. 980. — A szerviták kertjében berendezett vendéglőről és „mulató helyről” I. az 1848. június 26., július 10. és augusztus 1-i választmányi ülések jegyzőkönyveit.

mindig együtthaladó Batthyányban és Kossuthban. Ezzel szemben Petőfinek a honvédelmi kérdésben tett engedményben a szolgaság visszatérését kellett látnia. Ez is pártálláspont volt, a Madarászék vezetése alatt álló radikális párt és az egyenlőségi klub álláspontja, melyhez Petőfi is tartozott. Petőfi verse Vörösmartyhoz két párt álláspontjának összeütközését is tükrözi.²⁰

Az Egyenlőségi Társulat céljának legjobb meghatározását Birányi Ákos adta az augusztus 15-i közgyűlésen: a márciusi erők összpontosítása.²¹ A márciusi fiatalokat előbb „márciusi klubb“, majd „demokratikus klubb“ néven akarták szervezett egységbe tömöríteni. Az előbbinek az alapszabályait Fáy Béla jegyző aláírásával kommentár nélkül közli a Márczius Tizenötödike május 9-i száma. „A klubb célja: a pesti 12 pont nyomán, az általános szabadság elveinek fejlesztése, terjesztése, s azoknak életbeléptetésére működni.“ A társaság gyengesége abban állott, hogy még mindig csak az értelmiségi ifjúság szervezete volt és sem a liberális nemesi radikálisokkal — Madarászékkal — nem tudott kapcsolatot teremteni, sem a parasztságot nem tudta mozgalmába bekapcsolni.²² A Demokratikus Klubb a Forradalmi Csarnokban tartotta alakuló ülését; az egyesületet Jókai látta volna el ingyen az összes újságokkal. Mint a régi Nemzeti Körben, a „journálok“ az ifjúság klubjaiban is nagy szerepet játszottak: az Egyenlőségi Társulatnak is megvolt a maga sajtója: előbb a Reform és a Radicallap, majd az ezeket magába olvasztó Népelem. A klubok működése mintegy a sajtó kiegészítése, hatásának kiterjesztője lett volna: „... a vidékekre a journalok által hatottunk csak eddig, ez hatalmas eszköz ugyan, de nem elegendő, hozzá kell járulni még a társulatok, klubok általi hatásnak is...“ A Radicallap klubok egész hálózatát tervezi egy központi klub vezetése alatt.

A Reform július 2-án közli az Egyenlőségi Társulat (a tervekben még Egyenlőségi Klubb) programját, melyet minden valószínűség szerint Petőfi írt. A szabadság, egyenlőség, testvériség eszméi nem váltak valóra. A sajtószabadságot eltiporta a reakciós sajtótörvény, az egyenlőséget a választói cenzus, testvériség helyett pedig „az osztályuralkodás mai napig főnállván, a nép folyvást politikai proletariátusságban tengődik“. Ezeken akar változtatni a Társulat, amely július 16-án megtartott alakuló közgyűlésén elnök és alelnök helyett „képviselőt“ és „előadót“ választ Madarász László és Nádaskai Lajos személyében. Választmányi tagok: Táncsics, Zerffi, Mérei, Lisznai, Madarász József, Pálffy, Dr. Grosz Frigyes, Mészáros Károly, Balogh János, Rosty Zsigmond, Diósi Márton, Lauka Gusztáv, Ábrányi Kornél, Sükei Károly, Bangya János. Az egykorúaknak is feltűnt, hogy az Egyenlőségi Társulathoz „Mészáros Károly és az egykori Gyűlde több tevékeny tagja is csatlakozott“.²³ A tagdíjat belépéskor egyszersmindenkorra fizetendő 1 pft-ban állapítják meg. A néhány héttel előbb alakult „demokratikus klubb“ Petőfi és Vasvári vezetésével szintén az Egyenlőségi Társulatba olvadt. A baloldali erők szervezeti

²⁰ Waldapfel: *Költők a forradalomban*. j. h. 541. l.

²¹ *Népelem*, augusztus 21. A Társulat megalakulásáról l. *Reform*, július 2., július 18., *Radical-lap* július 5., július 9. Ferenczi: *Petőfi az egyenlőségi társulatban*, i. h. Az Egyenlőségi Társulatnak a forradalom második szakaszában betöltött szerepéről korszerű történelmi értékelést Fekete i. műve ad.

²² Fekete, i. m. 94—95. l.

²³ Madarász József, i. m. 133. l.

egyesítését ezzel elérték: a liberális-nemesi és az értelmiségi-ifjúsági csoport ezentúl együtt működött.²⁴

A Társulat legelső tevékenységei közé tartozott az „olasz testvérek”-hez Madarász László javaslatára intézett szimpátia-kiáltvány és a sajtótörvény iránt az országgyűléshez benyújtott petíció. Jellemző, hogy a Pester Zeitung már az első miatt a Társulat feloszlását követeli.²⁵

A sajtóügy előadója, Zerffi, a petíción kívül mindjárt egy 8 §-ból álló törvényjavaslatot is szerkesztett, de a július 30-i ülés csak a petíciót fogadta el. A sajtótörvény igazságtalan, mert a büntetések a bűnös vagyoni helyzetére nincsenek tekintettel, tehát a szegényebbeket sújtják; a polgári szabadságba ütközik, mert az író korlátozza és a töképezésnek szolgáltatja ki; kegyetlen, mert a vétségek nincsenek pontosan megállapítva s így a törvény állandó Damoklesz-kardot suhogtat az író fölött, ami a cenzúránál is rosszabb. A Társulat az 1848 : XVIII. t. c. eltörlését követeli s helyébe szabad sajtót, „melyre a magyar nemzet nem kevésbé érett, mint a világnak bármely nemzete”.

Augusztus 13-án Horárik indítványára elhatározták Kliegl József szedőgép-találmányának támogatását. Új Kliegl-könyvet akartak kiadni, sőt az augusztus 20-i ülésen ezt a tervet időszakos kiadvánnyá óhajtották kifejleszteni „Egyenlőségi Lapok” címmel. Határozatot hoztak arról is, hogy a Társulat tagjai „egymást ezentúl *Te*-nek fogják szólítani, az *ur* czímet nem használandják többé”.

Sokáig keresett magának a Társulat helyiséget. Eleinte a megyeházán tartották népes üléseit; Madarász László a Gyűlde termeinek kibérléséről is tárgyalt, de „nem tudott rá menni, hogy azon hirhedt szállást kivegye”. Végül a Váci-utcai Nákó-házban, az „egyenlőségi csarnok”-nak nevezett Kondik-kávéházban találtak megfelelő szállást.²⁶

Augusztus 6-án Zerffi javaslatára kérvényt intéztek a képviselőházhoz a zsidóüldözések ügyében. Augusztusban már rendszeresen 6 taggal képviseltette magát a Társulat a „radical követek konferenciáján”. Augusztus végén öhozzájuk intézte a bécsi ifjúság „vonzalmi nyilatkozatát”, amelyre szeptember elején válaszoltak: „A testvériség őszinte hangján szólunk hozzátok, hogy mint eddig is... szitogassátok számunkra a barátság ébredő tüzeit, nem csak népgyűléseitek, fővárosotok közhelyein, hanem népképviselőitek körében is.” A bécsi ifjúság alig egy hónap múlva hősiesen felelt az Egyenlőségi Társulat felszólítására.²⁷

A Társulat napirendjének legfontosabb pontja azonban a „katonaállítás” ügye, az a kérdés, amely miatt Petőfi, fájó szívvel, letépte Vörösmarty homlokáról a babért. Vasvári Pál beszédeként mond az osztrák lábra állított hadsereg ellen. „Fekete-sárga zászló alá szavazzuk meg az ujoncokat?” — kérdi felháborodva augusztus 23-án. A szeptember 9-i ülés pedig bizottságot küld a nádorhoz — Mérei, Gajzágó, Horárik, Öttevényi és Bangya személyében — hogy kérdőre vonják fegyverek és tüzek Budára szállítása, Móga tábornok-

²⁴ Fekete, i. m. 112—113. l.

²⁵ *Népelem*, július 27., augusztus 1., augusztus 2., augusztus 3. *Budapesti Divatlap*, július 27. *Reform*, augusztus 2.

²⁶ *Népelem*, augusztus 8., 15., 18., 20., szeptember 7. A Gyűlde helyiségeinek átvételéről a Radical-körben is volt szó. L. május 27-i választmányi ülés jegyzőkönyvét, i. h.

²⁷ *Március Tizenötödike*, augusztus 30. *Népelem*, augusztus 8., 18., szeptember 6.

nak a pesti parancsnokságról való eltávolítása és „Szécsényi országlár“ távozása miatt.

A szeptemberi fordulat idején azután már teljesen ők képezik a Batthyány-kormányral szemben végre határozottan fellépő Kossuth hátvédjét, ők szolgáltatják a tömegeket, amelyekre majd a Honvédelmi Bizottmány épűgy számíthat, mint a márciusi Közesendi Bizottmány. Szeptember 8-án honvédseregére nyílnak aláírást: vezérre Perczel Mórt, segédeivé Kovács Ferencet, Hatvanit, Horárikot és Gajzágót; századosokká Bangyát, Nyírit, Perczel Vincét, Mérei Ágostont, Antal Mihályt, Petőfit, Vasvárit, Csernátonit és Funtákat választják. Ugyanekkor Madarász javaslatára bizottmányt jelölnek ki, amely felváltva állandóan legyen együtt, ha kell, lépjen érintkezésbe a kormányral, vagy hívja össze a társulatot. A bizottmány összetétele mutatja, hogy ekkor a Társulat már minden következetesen forradalmi erőt maga köré tömörít: tagjai közt van Perczel, a két Madarász, Petőfi, Vasvári, Horárik, Fényes Elek, Táncsics, Egressi Gábor.

Petőfi rendszeresen ott van az üléseken. És, mint márciusban a Nemzeti Daltal, most is ő adja ki szeptember 20-án az ellenállásra buzdító harci riadót: „Bánat és harc szól belőlünk; olyanok a mi szavaink, mint mikor a szél bele süvit a félrevert harang zugásába...“²⁸

A forradalom második szakaszában tehát az Egyenlőségi Társulat ugyanazt a szerepet töltötte be, mint a Pilvax-tábor márciusban. A márciusi fiatalok — és mögöttük a pesti nép tömegei — hozták meg a szeptemberi napok új fordulatát is: szeptember 11-én — amikor a kormány lemondott — Kossuth Madarász felszólítására foglalta el újra miniszteri helyét. Létrejött a Honvédelmi Bizottmány, amelyben a fiatalok épűgy képviselve voltak, mint a márciusi Közesendi Bizottmányban s az Egyenlőségi Társulat szerepét a kormány vette át. Igaz, hogy ebben a kormányban a Társulat fiataljai kisebbségben voltak, s ez kihatott a forradalom további sorsára is.

A szabadságharc kitört; a dicsőséges készülődés, az első győzelmek napjaiban újra megelevenedik a Radical-Kör is. „Négyszáz egyénből álló vadász-csoportot alakít; vezérük Szontagh Gusztáv leend. Az ifjúság lelkesen siet az új zászló alá, az öregebbek jó fegyvereket és pénzt ajánlanak fölszerelésükre.“ A fegyver és a jó vitézi rezolúció a férfiak dolga, a nők a Radical-Kör tagjai által vásárolt vászonból ruhát szabnak a honvédeknek: „A kiszabást Laczkovics pestmegyei szolgabíró derék neje vállalta magára s a varrást több fővárosi hölgy osztá fel egymás közt.“ A Radical-Kör — pénztárkönyvének tanúsága szerint — még január 2-án is működik; január 1-én előfizetnek a Pesti Hírlapra.²⁹

Debrecenbe azonban a pesti klubok már nem követhetik a kormányt. Madarász elszigetelten áll a békepárttal szemben, hiányoznak a Radical-Kör „észarisztokratái“ és az Egyenlőségi Társulat tömegei és ifjúsága. „Hiányzott a forradalom és szabadságharc szervezett ereje, a párt és hiányzott a követendő út és a feladatok elméleti tisztázása: a forradalom tudományosan kidolgozott ideológiája. Se Kossuthnak, se a baloldálnak nem volt pártja. A baloldal csak egy irodalmi és parlamenti csoport volt, melynek nem volt szerve-

²⁸ Ferenczi, i. h. *Népelem*, augusztus 29., szeptember 10., 19., 20.

²⁹ *Budapesti Divatlap*, 1848. december 24. Orsz. Széchenyi Kvt. Fol. Hung. 980.

zett kapcsolata a néppel. Ez a baloldal Pest eleste után elvesztette közvetlen és könnyen mozgósítható támaszát, a pesti népet, de nem volt képes teremteni kapcsolatát a falu népével, hogy ezáltal új bázist teremtsen politikai működése számára.³⁰

1849 június 28-án jelenti a Pesti Hírlap: „Az Ellenzéki Kör, azután Radical-Kör feloszlott. Tagjai megapadtak, szállásába beütött a Hentzi-menkö. Ez okból butorait eladja. Adósságait kifizeti s a fenmaradó összegből kiállít egy honvédet. A Rákóczy-képét a muzeumnak ajándékozza, hogy az emlékezzék meg, mikép radical kör is volt. Könyvtárát pedig a magyar hadi főtanodának ajándékozza.“

A feloszlást a június 21-i közgyűlés mondta ki, Fényes Elek elnöklete alatt.³¹ Az előtte eltelt viszontagságos hónapok eseményeit a feloszlást javasoló június 11-i választmányi ülés jegyzőkönyve mondja el: „Jegyző előterjeszti, miként a mult januáriusi vészteljes első napokban történt osztrák bevonulás előtt Pestről távozásakor — mint egyszersmind helyettes igazgató a Körben olly intézkedést tett, mi szerint a' Kör vagyonárai gondviselést Horváth Antal kulcsárra bízván ... hogy a körtagok nevei az ellenség kezébe ne jussanak, minden ollyatén irományokat, mik magukban neveket az újabb időből foglaltak, megsemmisített, magát pedig a jegyzőkönyvet egy bizonyos egyénnél itt Pesten hagyta — mi most is meg van; — ellenben a könyvtár az ellenség által megmotoztatván, onnan több rendbeli irományok elvittettek; — végre Pest bombáztatása alkalmával a kör szállása annyira megrongáltatott, hogy a körtagok számára csak az ebédlő terem maradt használhatóvá ...“

Ezért merült fel a feloszlás gondolata, ámbár — folytatja a jegyzőkönyv — „nem hiányoztak, kik a Kör fentartására minden lehető módot megkísérteni(!) javallották“ oly módon, hogy „a körtagok a fizetésre hírlapok útján szőlitassanak fel, egyszersmind az egyenlőségi társulatot felhívnák egyesülésre olly módon, hogy gyűléseit teremünkben tartaná, tagjai a kör pénztárába a körtagokéhoz hasonló részvényt fizessenek“. De ez a megoldás bizonytalannak látszott; amellet figyelmebe kellett venni azt is, hogy az Ellenzéki Kör alakulásakor felvett 4000 forint kölcsön éppen ki van fizetve s ami költség még fennmarad, az kitelik az elárverezendő bútorok árából „s így — fejezi be Reök István jegyző a választmányi ülés jegyzőkönyvét — ... a Kör azon pályát, melyet olly súlyos körülmények közt és olly viszontagságos időkben ... dicsérettel futott le, pénzügyi tekintetben is becsülettel fejezheti be, ezen oknál fogva a többség, bár a lefolyt idöket és barátságos viszonyokat tekintve sajnálattal, de mégis azon meggyöződéssel mondá ki feloszlási véleményét, hogy a hazafiak a társulati működést újabb s a mostani kor igényeihez alkalmasabb alakban minél előbb felelevenítendik“.

A feloszlási jegyzőkönyv egyéb adatai megegyeznek a Pesti Hírlap szűkszavú és nem egészen jóindulatú beszámolójával. A Múzeumnak átadott Rákóczi-képről megtudjuk, hogy azt Ráday Gedeon, a Pesti Kör volt elnöke, „Rákóczi Ferenc titoknokának utóda“ ajándékozta egykor az egyesületnek.

Valamit azonban a feloszlás után sem adtak át sem a múzeumnak, sem a honvéd-akadémiának: a régi Nemzeti Kör pecsétnyomóját. Ezt a volt jegyző, Reök István vitte magával, vele menekült vidékre. „Azóta mindig nálam van

³⁰ Mód Aladár, i. m. 164. l.

³¹ V. ö. jegyzőkönyvek az Orsz. Levéltár idézett anyagában.

a maga eredeti valóságában — írja a Vasárnapi Újságnak 1860-ban — s mit gondol, szerkesztő úr, elfogadnák-e ezt a pecsétet a n. Muzeumban? — én másnak nem adom, hanem vagy a Körnek, vagy a Muzeumnak...“

A szerkesztő válasza ez volt: „mégis jobban szeretnők, ha ön ezt a szóban forgó pecsétnyomót ismét régi gazdájának adhatná vissza. Mert egy társas körre — a nemzeti Casino mellett — Pesten még mindig nagy szükség van.“

A Nemzeti Kör eredeti nevén 1860-ban valóban újjáalakult.³² Azzá vált, ami kezdetben volt: polgári és értelmiségi kaszinóvá. Régi tagjai közül visszatért többek közt Pálffy Albert, Stuller Ferenc, Királyi Pál; az új tagok közt Mikszáth Kálmán neve tűnik fel. Nagy közéleti szerepét, forradalmi multját nem hozták vissza többé a kiegyezési idők. 1884-ben végleg feloszlott.

³² Röck, i. h., Baróti i. h. A Nemzeti Kör Vendégkönyve, 1860—1881. Orsz. Széchényi Kvt. Fol. Hung. 1218.